

UYGUR ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
ئۇيغۇر تەتقىقات ئىنستىتۇتى
UYGHUR RESEARCH INSTITUTE

خەلقئارا ۋەزىيەت

ئۇچۇر ۋە تەۋسىيەلەر

14.12.2020 – 07.12.2020

تەييارلىغۇچىلار : م. تەڭرىقۇت
نىجات تۇرغۇن :
مەمەتئېلى مەمەتئېمىن :

تەھرىرلەر : ئابدۇرەھىم دۆلەت
پاسىبان :

10 - سان
16/12/2020

ئامېرىكا - خىتاي مۇناسىۋەتلىرى ھەپتىلىك خەۋەر،

ئانالىز ۋە تەكلىپ - پىكىرلەر

(14.12.2020 — 07.12.2020)

ھازىرلىغۇچى : م. تەڭرىقۇت

ئامېرىكىنىڭ تاشقى سىياسەت Foreign Affairs تور بېتىدە Odd Arne Wested ئىسىملىك مۇتەخەسسس بىر ماقالە ئېلان قىلغان بولۇپ، بۇ ماقالىدە يېقىندا خىتايغا قارشى تۇرۇش ئىستراتېگىيەسى دەپ ئاتالغان The Elements of China Challenge ناملىق دوكلاتنى يېتەرسىز ۋە مەزكۇر دوكلاتتا ئېنىق پىلان ئوتتۇرىغا قويۇلمىغان دەپ قارىغان. ئاپتونىڭ قارىشىچە، بۇ دوكلاتتا خىتاي ھەققىدە دېيىلگەنلەرنىڭ ھەممىسى ناھايىتى توغرا بولسىمۇ، بۇ ئىستراتېگىيە ئىدېئولوگىيەلىك ۋە سىياسىي جەھەتتىكى چەكلەش بىلەنلا چەكلىنىپ قالغان، شۇنداقلا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ھەل قىلىش چارىلىرى ئەمەلىيەتتىن يىراق بولۇپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىدىن ئېغىز ئاچقىلى بولمايدۇ. ئۇ بۇ دوكلاتنىڭ ئەڭ چوڭ ئاجىزلىقىنى بۈگۈنگە قەدەر ئامېرىكىنى قىيناپ كېلىۋاتقان ئامېرىكىنىڭ خىتاي سىياسىتى قېلىپىدىن چىقىپ كېتەلمىگەنلىكى، شۇنداقلا 20- ئەسىرنىڭ كونا سىياسەتلىرىنى 21- ئەسىردىكى مەسىلىلەر ئۈچۈن ئىشلەتكەنلىكى دەپ كۆرسەتكەن.

ماقالىدە خىتاينىڭ تاشقى سىياسىتى پىراگماتىزىم (پايدىنىلا قوغلىشىش)

ۋە سەۋىر قىلىش بىلەن تولدۇرۇلغان، شۇنداقلا مىللەتچىلىك ۋە ئۆتمۈشتىكى ئازاب-شەكايەتلىرى بىلەن بىرلىشىپ كەتكەن دەپ قارالغان. بۇنىڭغا غايەت زور ئىقتىسادى كۈچ قوشۇلغاندىن كېيىن خىتاي ھۆكۈمىتى پۈتۈن دۆلەتلەرنىڭ كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ بەلگىلىگەن مەنپەئەتلىرىگە قارشى تۇرۇش قابىلىيىتى بار - يوقلۇقىنى سىناپ بېقىۋاتىدۇ. خىتاي لىدىرىنىڭ مەقسىدى مۇنداق ئىككى نۇقتىغا يىغىنچاقلا نغان:

1. خىتاينىڭ ئىقتىسادىنى ئۈزلۈكسىز كۈچەيتىش، بۇ ئەڭ مۇھىم

نشانى

2. شەرقىي ئاسىيا، ئوتتۇرا ئاسىيا، شەرقىي رۇسىيە، ھىمالايا ۋە

ھىندى ئوكياندا خوجايىن بولۇش

رۇسىيەنىڭ ئاجىزلىشىشى، ياپونىيەنىڭ ئۇزۇن مەزگىللىك تۇرغۇنلىقى ۋە ئامېرىكىنىڭ بىلگىلى بولمايدىغان سىياسەتلىرى سەۋەبىدىن خىتاي بۇ مەقسىدىگە يېقىنلاشماقتا.

ئامېرىكا خىتايغا قارشى قوللىنىدىغان ئىستراتېگىيەسىدە، خىتاينى ئىقتىسادىنى كۈچەيتىش ۋە كېڭەيمىچى تاشقى سىياسەت يۈرگۈزۈشتىن ئىبارەت بۇ ئىككى مەقسىتىدىن بىرنى تاللاشقا مەجبۇرلىشى لازىم. بايدىن ئوباما ۋە ترامپ ھۆكۈمىتىدىن پەرقلق سىياسەت قوللىنىپ، ئامېرىكىنىڭ تىنچ ئوكيان ۋە ھىندى ئوكياندىكى ھەربىي كۈچىنى ئاشۇرۇشى، سودا ۋە مەبلەغ سېلىش سىياسەتلىرىنى تەرەققى قىلدۇرۇشى ۋە پەن تېخنىكا تەرەققىياتىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشى لازىم.

ئامېرىكا بۇلارنى كەڭ كۆلەملىك ئىتتىپاقداشلىرى بولماي تۇرۇپ يالغۇز قىلالمايدۇ. سوغۇق ئۇرۇش دەۋرىدە ئامېرىكانىڭ ئىقتىسادى دۇنيا

ئىقتىسادىنىڭ 50% نى ئىگەللەيتتى، بۈگۈن بولسا 25% ئەتراپىدا، شۇڭا ئىقتىسادنى قايتىدىن جانلاندۇرماي تۇرۇپ خىتايغا تاقابىل تۇرغىلى بولمايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، رۇسىيە بىلەن ھەمكارلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇش لازىم، شۇنداقلا تەنقىد قىلىشىمۇ توختىتىپ قويماسلىق كېرەك.

بۇ ماقالىدە يەنە ئامېرىكىنىڭ ۋىرۇسقا تاقابىل تۇرۇشتىكى قابىلىيەتسىزلىكى ۋە دۆلەت ئىچىدىكى قۇتۇپلىشىشنىڭ ئامېرىكىنىڭ ئاجىزلىقىنى دۇنياغا كۆرسەتكەنلىكى، بۇنداق ھالەتتە دۇنيادا باشقىلارنىڭ ئامېرىكىنىڭ سىياسىتى ۋە دۆلەت تۈزۈمىنى قالتىسى ۋە رىقابەتچان دەپ تەسەۋۋۇر قىلىشىنىڭ مۇمكىن بولمايدىغانلىقى ئوتتۇرىغا قويۇلغان. [1]

بۇرۇن كىرىمىي جىلغىسىدىكى تەجرىبىلىك كارخانىچى ھازىر ئامېرىكا تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىدە خىزمەت قىلىۋاتقان Keith Krach كەيت كراچ، «پاكىز تور» نەزەرىيەسىنى قوللىنىش ئارقىلىق خىتايغا قارشى تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلماقتا.

كەيت كراچ خۇاۋېي ۋە خىتاينىڭ باشقا شىركەتلىرىنى دېموكراتىك دۆلەتلەر ئالاقىلىشىش تورىنىڭ سىرتىدا قالدۇرۇشنى مەقسەد قىلغان «پاكىز تور» ئاتالغۇسىنى ئىجاد قىلغان بولۇپ، ھازىر بۇ قۇرۇلۇشقا يېتەكچىلىك قىلماقتا. كراچ خۇاۋېينى چەكلەش تىرىشچانلىقىنى خىتاينىڭ مەبلەغ سېلىشتىن تارتىپ ئىستراتېگىيەلىك ماتېرىياللارغىچە بولغان بارلىق ئىقتىسادىي بېسىمغا قارشى تۇرۇشتىكى كەڭ كۆلەملىك جەڭنىڭ قەلئەسى دەپ تەسۋىرلىدى.

[1] Odd Arne Westad, "The U.S. Can't Check China Alone:What the State Department Gets Wrong About Beijing", Foreign Policy,10.12.2012 <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2020-12-10/us-cant-check-china-alone>

كراچ، يەتتە - سەككىز ئايلار بۇرۇن خۇاۋيىنىڭ 91 توختام ئىمزالاشقا مۇۋەپپەق بولغىنى ۋە بۇنىڭ 47 سىنىڭ ياۋروپادا ئىكەنلىكىنى، لېكىن ھازىر بولسا خىتاي سىرتىدا ئارانلا ئون نەچچە توختامنىڭ قالغانلىقىنى، باشقىلارنىڭ بىكار قىلىنغانلىقىنى تىلغا ئالغان.

كراچنىڭ سۆزىگە قارىغاندا ، «پاكىز تور» 180 تېلېگراف شىركىتى ۋە 50 دۆلەتنى ئۆز ئىچىگە ئالدىغان بولۇپ، بۇلار دۇنيا ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسمىنى ئىگەللەيدىكەن. بۇ پىلان گەرچە كىشىنى ھايانغا سالدىغان بولسىمۇ ، لېكىن ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ مەزكۇر پىلان ھەققىدىكى كۆز قاراشلىرى ئوخشىمايدىغان بولۇپ چىققان. مەسىلەن: ئامېرىكا دۆلەت ئىشلىرى مەھكىمىسى ياپونىيەنى «پاكىز تور» قۇرۇلۇشىنىڭ ئەزاسى قاتارىغا كىرگۈزگەن، ئەمما ياپونلار خىتاينىڭ تور ئۈسكۈنىلىرىنى ئىشلىتىشىنى پۈتۈنلەي چەكلەشنى رەت قىلغان. مىنىستىرلىكنىڭ تور بېتى تاشقى ئىشلار مىنىستىرى توشىمىتىسۇنىڭ سۆزىنى نەقىل كەلتۈرۈپ مۇنداق دېگەن:

ياپونىيە ئامېرىكا بىلەن تور بىخەتەرلىكى جەھەتتە ھەمكارلىقنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشنى خالايدۇ شۇنداقلا خىتاي تور ئۈسكۈنىلىرىنى دىپلوماتىك ئالاقە سىستېمىسىدىن يىراق تۇتىدۇ .

لېكىن كراچنىڭ بۇ پىلاندا يەنىلا زور ئۈمىد بار دەپ قارالماقتا ئىكەن. ئۇنىڭ بۇ تەشەببۇسى بۇنىڭدىن كېيىنكى «پاكىز تور» پىلانى ئۈچۈن باشلىنىش بولۇشى مۇمكىن.^[2]

[2] Peter Coy, "U.S. Policy on China May Move from 'America First' to America & Co", Bloomberg, 09.12.2020 <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-12-09/u-s-policy-against-china-america-first-is-becoming-america-and-others?srnd=business-week-v2>

DW news مۇخبىرى ھازىرقى خەلقئارا ۋەزىيەت ۋە خىتاي ئامېرىكا مۇناسىۋىتى ھەققىدە شاڭخەي قاتناش ئۇنىۋېرسىتېتى تەيۋەن تەتقىقات مەركىزىنىڭ تەتقىقاتچىسى خۇاڭ زۇڭخاۋنى زىيارەت قىلغان بولۇپ، ئۇ زىيارەت جەريانىدا مۇنۇ سوئالنى سورىغان:

خىتاي ھۆكۈمىتى 70 نەچچە يىللىق تەرەققىياتى جەريانىدا غەربنىڭ سايلامغا تايانغان دېموكراتىك تۈزۈمىنى رەت قىلىپ، «خىتايچە مودېل» نى تەرەققى قىلدۇردى ۋە غەربچە سىياسىي قۇتۇپلىشىش ۋە ئۈنۈمسىزلىكتىن قۇتۇلۇپ قالدى. لېكىن ئەزەلدىن بۇ خىل مودېلنى سىرتقا قارىتا تەشۋىق قىلىپ باقمىدى، بۇ نېمە ئۈچۈن؟

خۇاڭ زۇڭخاۋ بۇ سوئالغا قارىتا خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ «خىتاي مودېلىدا» دا چىڭ تۇرىدىغانلىقىنى تەكىتلىگەن ، ئەمما نېمىشقا تاشقى دۇنياغا بۇ مودېلنى كۆپ تەشۋىق قىلمايدىغانلىقى ھەققىدە خىتاي ئەمەلدارلىرىنىڭ خىتاي مودېلىنىڭ تولىمۇ ئۆزگىچە ، شۇنداقلا پەقەت خىتايغىلا خاس مودېل ئىكەنلىكىنى تەدرىجىي تونۇپ يەتكەنلىكىنى ، شۇڭا ئۇنى تەشۋىق قىلىش ۋە بۇ ھەقتە كۆپ سۆزلەشنىڭ قىيىن ۋە بىر ئاز بىئەپ بولىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇ يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنداق دېگەن:

خىتاي مودېلىنىڭ ئەڭ چوڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى ، ھاكىمىيەتتە بىرلا كۈچلۈك پارتىيە بار ، ئەمما بۇنداق كۈچلۈك پارتىيىنىڭ شەكىللىنىشى بىر تارىخىي جەريان ۋە پۇرسەت مەسىلىسى. باشقا دۆلەتلەردە ، خىتايغا ئوخشاش تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈش بولمىغان بولۇشى مۇمكىن. بۇنداق بىر ئارقا كۆرۈنۈشى بولمىغان دۆلەتلەرگە نىسبەتەن ، خىتايچە كونكرېت سىياسەت ۋە ھەرىكەتلەرنىڭ پايدىلىنىش قىممىتى يوق. نۇرغۇن دۆلەتلەر خىتايدىن

ئۆگەنمەكچى بولدى، لېكىن مەغلۇپ بولدى، سەۋەبى ئۇلاردا كۈچلۈك بىر پارتىيەنىڭ كەمچىل بولغانلىقىدۇر. [3]

ئۇ يەنە تەيۋەن ۋەزىيىتى ھەققىدىمۇ پىكىر بايان قىلغان بولۇپ، ترامپ ھۆكۈمىتىنىڭ ياردىمىنىڭ تەيۋەن ئۈچۈن ھەقىقەتەن زور ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى، لېكىن سەي يىڭۋېن ھۆكۈمىتى مۇستەقىللىقنى خالىغان تەقدىردىمۇ، جاكارلاشقا پىتىنالمىدىغانلىقى، چۈنكى ئۇرۇش بولۇپ قالسا، ناۋادا ئامېرىكا ياردەم قىلغان تەقدىردىمۇ، ئۇرۇشقا بىۋاسىتە قاتناشقۇچى بولۇش سۈپىتى بىلەن نەس باسقان تەرەپنىڭ يەنىلا تەيۋەن بولىدىغانلىقىنى بايان قىلغان. ئۇ يەنە، شۇڭا سەي يىڭۋېن ھۆكۈمىتىنىڭمۇ ئەمەلىيەتتە بايدىننىڭ ۋەزىيەتنى بىر ئاز پەسكويغا چۈشۈرۈشىنى خالايدىغانلىقىنى سۆزلەپ ئۆتكەن. [4]

خىتاينىڭ ب د ت دا تۇرۇشلۇق مۇئاۋىن باياناتچىسى گېڭ شۋاڭ 10 - چېسلا ب د ت يىغىنىدا ئافغانىستاندىكى چەتئەل قوشۇنلىرىنىڭ قىلمىشلىرى مەسلىسىنى كۆتۈرۈپ چىققان بولۇپ، ئۇ « ئافغانىستاندىكى چەتئەل قوشۇنلىرىنىڭ جىنايىتىنى تەپسىلىي ۋە ئۈزۈل - كېسىل تەكشۈرۈش لازىم » دېدى. ئۇ يەنە خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ ئافغانىستان خەلقىنىڭ ئۈمىد ۋە ئىستەكلىرىگە تولۇق ھۆرمەت قىلىشى كېرەكلىكىنى، شۇنداقلا قوشۇن چېكىندۈرگەندە ياخشى

[3] 戴伦, “世界不止一个“特朗普” 中国道路的价值不是对外推广 DWnews, 07.12.2020
<https://www.dwnews.com/%E5%85%A8%E7%90%83/60221529/%E4%B8%96%E7%95%8C%E4%B8%8D%E6%AD%A2%E4%B8%80%E4%B8%AA%E7%89%B9%E6%9C%97%E6%99%AE%E4%B8%AD%E5%9B%BD%E9%81%93%E8%B-7%AF%E7%9A%84%E4%BB%B7%E5%80%BC%E4%B8%8D%E6%98%AF%E5%AF%B9%E5%A4%96%E6%8E%A8%E5%B9%BF>

[4] 戴伦, “两岸已无和平统一可能 台湾距离被美国推下悬崖还有多远” , DWnews, 05.12.2020

<https://www.dwnews.com/%E5%85%A8%E7%90%83/60221424/%E4%B8%A4%E5%B2%B8%E5%B7%B2%E6%97%A0%E5%92%8C%E5%B9%B3%E7%BB%9F%E4%B8%80%E5%8F%AF%E8%83%BD%E5%8F%B0%E6%B9%BE%E8%B-7%9D%E7%A6%BB%E8%A2%AB%E7%BE%8E%E5%9B%B-D%E6%8E%A8%E4%B8%8B%E6%82%AC%E5%B4%96%E8%B-F%98%E6%9C%89%E5%A4%9A%E8%BF%9C>

ئويلىشىپ، ئافغانىستان خەلقىگە ۋە رايونغا بالايسى - ئاپەت ئېلىپ كېلىدىغان بوشلۇقنىڭ شەكىللىنىشىدىن ساقلىنىشى لازىملىقىنى تىلغا ئالغان. [5]

7- دېكابىر كۈنى، خىتاي دۆلەت ئىشلىرى مەسلىھەتچىسى ۋە تاشقى ئىشلار مىنىستىرى ۋاڭ يى بېيجىڭدا ئامېرىكا- خىتاي سودا كېڭىشى مۇدىرىيىتى ۋەكىللەر ئۆمىكى بىلەن ئىنتېرنېت تور يىغىنى ئارقىلىق كۆرۈشكەن.

ۋاڭ يى، خىتاي بىلەن ئامېرىكىنىڭ ئوخشىمىغان ئىجتىمائىي تۈزۈلمىسى، تەرەققىيات باسقۇچى ۋە ئوخشىمىغان تارىخى مەدەنىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكى ۋە ئىككى تەرەپنىڭ پىكىر ئوخشىماسلىقىنىڭ بولۇشىنىڭ تەبىئىي ئىكەنلىكىنى، مۇھىم بولغان مەسىلىنىڭ بولسا ئۆز - ئارا ھۆرمەت قىلىش ئىكەنلىكىنى تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن.

ۋاڭ يى، خىتاي ۋە ئامېرىكىنىڭ «ئۈچىنى ھۆرمەتلەش» پىرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇشى كېرەكلىكىنى تىلغا ئالغان، بۇلار :

1. بىر- بىرىنىڭ تارىخى ۋە مەدەنىيەت مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىشىغا ھۆرمەت قىلىش
2. بىر- بىرىنىڭ يادرولۇق مەنپەئەتى ۋە ئاساسلىق كوڭۇل بۆلىدىغان مەسىلىلىرىگە ھۆرمەت قىلىش
3. بىر- بىرىنىڭ ئۆز ئادەملىرى ئوتتۇرىغا چىقارغان (دۆلەت)

[5] 唐飞, “耿爽在联合国为阿富汗发声: 彻底调查外国驻军罪行”, DWnews, 11.12.2020 <https://www.dwnews.com/%E5%85%A8%E7%90%83/60222222/%E8%80%B-F%E7%88%BD%E5%9C%A8%E8%81%94%E5%90%88%E5%9B%BD%E4%B8%BA%E9%98%BF%E5%AF%8C%E6%B1%97%E5%8F%91%E5%A3%B0%E5%BD%BB%E5%BA%95%E8%B0%83%E6%9F%A5%E5%A4%96%E5%9B%BD%E9%A9%BB%E5%86%9B%E7%BD%AA%E8%A1%8C>

سىستېمىسى ۋە تاللىغان يولغا ھۆرمەت قىلىش .

ئۇ يەنە خىتاينىڭ ئامېرىكىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشمايدىغانلىقىنى ، ئۆزىنىڭ تەرەققىيات ئەندىزىسىنى تاشقى دۇنياغا ئېكسپورت قىلمايدىغانلىقىنى ، شۇنداقلا ئىدىئولوگىيە توقۇنۇشى ئېلىپ بارمايدىغانلىقىنى بايان قىلغان . شۇڭا ئامېرىكىنىڭمۇ خەلقئارا مۇناسىۋەت قانۇندىسىگە ئەمەل قىلىشى ، خىتاينىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا خالىغانچە ئارىلىشىشى ، خىتاي خەلقىنىڭ گۈزەل تۇرمۇش كەچۈرۈش ھوقۇقىنى توسماسلىقى كېرەكلىكىنى تەكىتلىگەن . [6]

ۋاڭ يى بۇنىڭدىن باشقا ئامېرىكىنى خىتاي بىلەن پۈتۈن ساھەلەر بويىچە دىئالوگ ئېلىپ بېرىشقا چاقىرىغان ۋە خىتاينىڭ ئىشلىرىنىڭ ھەر زامان دىئالوگ ئۈچۈن ئوچۇق ئىكەنلىكىنى سۆزلىگەن . Hindustan Times نىڭ بۇ ھەقتىكى خەۋىرىگە قارىغاندا ، خىتاي تەرەپ بايدىننىڭ تىرامپقا قارىغاندا ئىتتىپاق شەكىللەندۈرۈش ئارقىلىق كەڭ كۆلەمدە قارشى تۇرۇش ئىستراتېگىيەسىنى يولغا قويۇشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن بۇ خىل باياناتنى بەرگەن . خەۋەردە يەنە بايدىننىڭ بۇ يىل - 2 ئايدا شى جىنپىڭنى «زوراۋان باندىت» (thug) دەپ ئاتىغانلىقى يېزىلغان . [7]

11 - ئايدا خىتاينىڭ ئېكسپورتى %21 ئېشىپ 3 يىلدىن بۇيانقى تارىخىي رېكورتىنى ياراتقان . خىتاي ۋىروسىنىڭ ياۋروپا ۋە باشقا رايونلاردا قايتىدىن ئەۋج ئېلىشى بىلەن بۇ ئايدىكى خىتاي ئېكسپورت سوممىسى 268 مىليارد دوللار بولغان . ئىمپورت مىقدارىمۇ %4.5 ئاشقان .

[6] 马卓言, “王毅: 中美要做到 “三个尊重” ”, 新华网, 07.12.2020

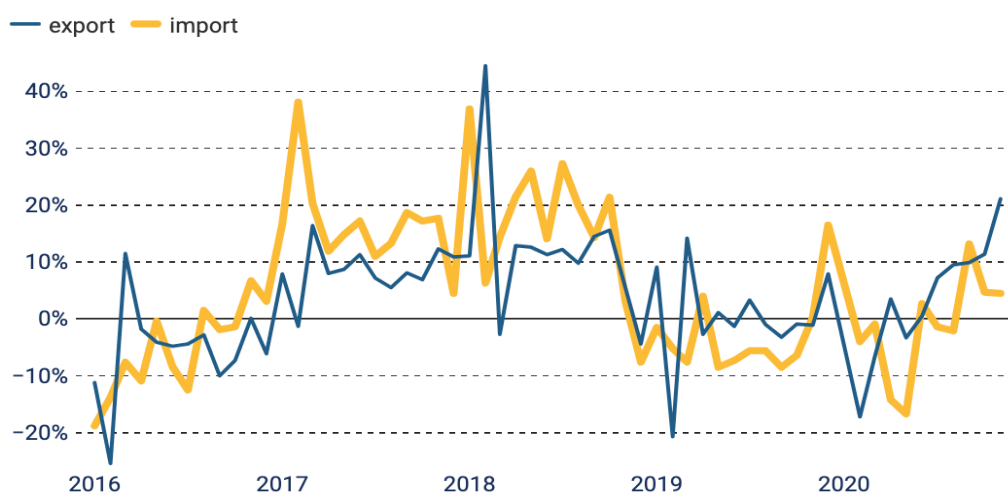
http://www.xinhuanet.com/2020-12/07/c_1126831219.htm

[7] Deepali Sharma, “China suggests dialogue with US as Joe Biden likely to take tough stance against Beijing”, 07.12.2020 <https://www.hindustantimes.com/world-news/china-suggests-dialogue-with-us-as-joe-biden-likely-to-take-tough-stance-against-beijing/story-tjvb9ANtUrIYttEHuDwC9N.html>

2016 - يىلدىن بۇيانقى خىتاينىڭ ئىمپورت ۋە ئېكسپورت مىقدارىدىكى ئېشىش سۈرئىتى ئۈچۈن تۆۋەندىكى گىرافىكىغا قاراڭ: [8]

China's trade growth, monthly

In US dollar terms

Note, Jan-Feb 2020 totals are combined
Source: General Administration of Customs

SCMP

ۋىرۇسنىڭ دۇنيانى پالەچ ھالغا چۈشۈرۈپ قويۇشى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن ۋاكسىنلارنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى بىلەن، خىتاي — ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدا دۇنيا مىقياسىدا يەنە بىر تەسىر كۈچ تالىشىش رىقابىتى شەكىللىنىشى مۇمكىن. شى جىنپىڭنىڭ خىتاي ئىشلەپچىقارغان ۋاكسىنىنى دۇنياغا ئاممىۋىي لازىمەتلىك شەكىلدە سۈنۈشقا (بىكارغا بېرىشنى دېمەكچى بولۇشى مۇمكىن) ۋەدە قىلىشى بىلەن نۇرغۇن تەرەققى قىلىۋاتقان ۋە باشقا تەرەققى قىلمىغان

[8] Finbarr Bermingham and Sidney Leng, "China trade: exports surge to record levels, as coronavirus lockdowns return to the West", South China Morning Post, 07.12.2020 <https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3112820/china-trade-exports-sent-rocketing-coronavirus-lockdowns>

دۆلەتلەرنىڭ خىتاينىڭ ۋاكسىنىسىنى ئىشلىتىدىغانلىقى تەخمىن قىلىنماقتا. مۇتەخەسسسلەرنىڭ دېيىشىچە، ھەتتا خىتاي تەرەپ ۋاكسىنىنى بىكارغا بېرىش ئارقىلىق، ئۇ دۆلەتلەردە سىياسىي، ئىقتىساد ۋە دىپلوماتىك ئۈستۈنلۈك تەلەپ قىلىدۇ، شۇنداقلا بۇ دۆلەتلەر بىلەن بولغان ھەمكارلىقنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرىدۇ. خىتاينىڭ بۇ خىل «ۋاكسىنا دىپلوماتىيەسى» ئامېرىكا بىلەن بولغان رىقابەتتە يەنە بىر سەھنىنى ئاچىدۇ.

خىتايدا ھازىر ئۈچ خىل ۋاكسىنا تەتقىق قىلىنىۋاتقان بولۇپ، خىتاي تەتقىقاتچىلىرى بىردەك مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشىدا مەسىلە يوقلىقنى بىلدۈرمەكتە. خىتاي يەنە بۇ يىل ئاخىرىغىچە 600 مىليون ۋاكسىنا تەييارلاپ بولىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن.^[9]

كىشىلىك ھوقۇق تەشكىلاتلىرى شەرقىي تۈركىستاندىكى مەجبۇرى ئەمگەككە مۇناسىۋەتلىك مەھسۇلاتلارنىڭ ئامېرىكىغا ئىمپورت قىلىنىشىنى چەكلەيدىغان قانۇن لايىھەسىنىڭ پارلامېنتتىن ئۆتۈش ئېھتىماللىقىنىڭ يۇقىرى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگەن. لېكىن ئالما، كوكا كولا ۋە NIKE قاتارلىق چوڭ شىركەتلەر مەزكۇر قانۇن لايىھەسىنىڭ ئىمزالىنىشىغا قارشى ھەرىكەت قىلماقتا ئىكەن.

ئىشچىلار ھوقۇقى بىرلەشمىسى دىرىكتورى سكوت نوۋانىڭ بىلدۈرىشىچە، پارلامېنتتا مەزكۇر قانۇن لايىھەسىگە قارشى تۇرىدىغان ئەزالار ناھايىتى ئاز ساندا ئىكەن.

يەرلىك تەشكىلاتلار ۋە دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى تىجارەت

[9] Xiao Bang, "Indonesia receives 1.2 million doses of coronavirus trial drugs as China pursues 'vaccine diplomacy'" ABC NEWS, 08.12.2020 <https://www.abc.net.au/news/2020-12-08/indonesia-bali-coronavirus-covid-sinovac-china-vaccine-diplomacy/12958762>

بىرلەشمىلىرىدىن شەكىللەنگەن «ئۇيغۇر رايونىدىكى مەجبۇرى ئەمگەكنى ئاخىرلاشتۇرۇش بىرلىكى» The Coalition to End Forced Labor in the Uyghur Region بەزى چوڭ كارخانىلارنىڭ خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى تەمىنلەش زەنجىرىگە تۆھپە قوشۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى ۋە بۇ سەۋەپتىن ئۇلارنىڭ بۇ مەسىلىدە جاۋابكارلىقى بار دەپ قارىماقتا. [10]

ئامېرىكا ھۆكۈمىتى خىتاي ھۆكۈمىتىنى تەنقىد قىلغان خۇڭكۇڭلۇق ئەدلىيە مىنىستىرىنى، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىغانلىق قىلمىشى سەۋەبىدىن، 14 خىتاي ئەمەلدارغا قارىتا ئىقتىسادىي جازا يۈرگۈزگەن ۋە ساياھەت چەكلىمىسى قويغان. بۇ ئەمەلدارلارنىڭ ئارىسىدا مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسىنىڭمۇ بار ئىكەنلىكى مەلۇم بولغان.

بۇ قارارغا قارىتا خىتاي تاشقى ئىشلار باياناتچىسى خۇا چۈنىڭ يەنىلا بۇرۇنقىدەك خىتاي تەرەپىنىڭ كەسكىن قارشى تەدبىر قوللىنىپ، خىتاي دۆلىتىنىڭ بىخەتەرلىك، زېمىن پۈتۈنلۈك ۋە تەرەققى قىلىش ھوقۇقىنى قوغدايدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. ئۇ يەنە ئامېرىكا تەرەپىنى بۇ خىل يامان نىيەتلىك قارارىدىن دەرھال يېنىشقا چاقىرغان.^[11]

10 - ئۆكتەبىر دۇنيا كىشىلىك ھوقۇق كۈنىدە، مەركىزى ۋاشىنگتوندا بولغان كىشىلىك ھوقۇق كۈزىتىش ئورگىنى بايدىن ھۆكۈمىتىدىن خىتاي

[10] Duffy Kate, "Human rights groups say the Xinjiang forced labor bill will likely be passed as huge companies like Nike and Coca-Cola lobby against it", Business Insider, 06.12.2020 <https://www.businessinsider.com/human-rights-groups-battle-against-firms-on-xinjiang-forced-labor-2020-12>

[11] Humeyra Pamuk, Gabriel Crossley, "U.S. sanctions 14 Chinese officials over HK; Beijing says it will retaliate", Reuters, 08.12.2020 <https://www.reuters.com/article/usa-china-sanctions/u-s-sanctions-14-chinese-officials-over-hk-beijing-says-it-will-retaliate-idUSKBN2810U9>

بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە كىشىلىك ھوقۇق مەسىلىسىنى ئىككى تەرەپ مۇناسىۋەتنىڭ مەركىزىگە قويۇشقا چاقىرىق قىلدى. مەزكۇر ئورگان - 8 ئۆكتەبىر كۈنى ئاشكارىلانغان «ئاقسۇ تىزىملىكى» نى تىلغا ئېلىپ تۇرۇپ، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئىلغار پەن - تېخنىكىدىن پايدىلىنىپ ئۇيغۇرلارنى ئېغىر نازارەت قىلىپ ۋە باستۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرسەتكەن. كىشىلىك ھوقۇق كۆزىتىش ئورگىنى خىتاي تارمىقىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك تەتقىقاتچىسى مايا ۋاڭ (ۋاڭ سۇڭليەن) ئەركىن ئاسىيا مۇخبىرىغا كىشىلىك ھوقۇق مەسىلىسىنىڭ ئىزچىل مۇھىم بولمىغان مەسىلىلەر قاتارىغا ئىتتىرىپ قويۇلۇۋاتقانلىقىنى تىلغا ئالغان ۋە « ئامېرىكا ھۆكۈمىتى بۇ مەسىلىگە ھەقىقەتەن ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىشى » لازىم دېگەن.^[12]

ئاقسۇ تىزىملىكى يېڭىدىن ئاشكارىلانغان يەنە بىر پاكىت بولۇپ، بۇنىڭدا خىتاينىڭ 2016 - يىلىدىن 2018 - يىلىغىچە 2000 دىن ئارتۇق ياشنى ئىلغار كۆزىتىش تېخنىكىسى بىلەن پايلىغانلىقى ۋە جازا لاگېرىغا قامغانلىقى كۆرسىتىلگەن. كۆزىتىش دېتالىنىڭ ھەتتا كىشىلەرنىڭ ئۆيىگە قايسى ئىشىك بىلەن كىرگىنىدەك ئىنچىكە ھالقىلارغىچە خاتىرىلەپ ماڭىدىغانلىقى ئاشكارا بولغان. بۇنىڭدىن باشقا 1980 - يىلىدىن كېيىن تۇغۇلغان ياش بالىلار ئاساسلىق كۆزىتىش ۋە تۇتقۇن قىلىش نىشانى بولغان.^[13]

[12] 陈品洁, “专家：拜登政府须将人权置于对华政策的重心”, FRA, 10.12.2020 <https://www.rfa.org/mandarin/yataibaodao/junshiwaijiao/cm-12102020154523.html>

[13] “Being young’ leads to detention in China’s Xinjiang region”, The Guardian, 09.12.2020 <https://www.theguardian.com/world/2020/dec/09/being-young-leads-to-detention-in-chinas-xingiang-region?fbclid=IwAR3xDO5f8de7uexwtG7N51L3R-eSX-CKyZ4ARJNU8mT7EuNg3in7G4QiRPgQ>

ئامېرىكا - خىتاي مۇناسىۋىتى ھەپتىلىك تەرەققىياتى ھەققىدە ئانالىز

ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ خىتاي سىياسىتى توغرىسىدىكى 74 بەتلەك دوكلاتى ھەققىدىكى تەنقىد ھەققىدە تەن دىققەت قىلىشقا ئەرزىدۇ. بولۇپمۇ ئامېرىكىنىڭ قانداق تەدبىر قوللىنىشى كېرەكلىكى مەسىلىسىدە ئېنىق تەدبىرنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلماسلىقى ۋە كۈنچە ئۇسۇلنى قوللانماقچى بولۇشى ھەققىدە تەن كىشىنى ئويلىاندۇرىدۇ. بۇ يەنە كىشىلەرنىڭ كاللىسىغا ئامېرىكىنىڭ خىتايغا چەكلەش ھەققىدە رەسمىي ئۈنۈملۈك بىر پىلانى بارمۇ؟ دېگەن سوئالنى كەلتۈرۈشى مۇمكىن. ئەگەر راستتىنلا شۇنداق بىر پىلان بار دېگەن تەقدىردىمۇ بۇنى ئاشكارىلىماسلىقى مۇمكىن. يەنە بىر تەرەپتىن قارايدىغان بولساق ئامېرىكىدا خېلى كۆپ مۇتەخەسسسلەر بايدىن ھۆكۈمىتىگە دۆلەت ئىچى ۋەزىيىتىنى ئوڭشاش ھەققىدە تەكلىپ بەرمەكتە. يېڭى ھۆكۈمەت ھەققىدە تەن ھاكىمىيەت بېشىغا كەلگەن كۈندىن باشلاپ ناھايىتى كۆپ ھەل قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلىلەرگە دۇچ كېلىدۇ، يېڭى كابىنېتنىڭ بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ھۆددىسىدىن چىققۇدەك قابىلىيىتى بارمۇ-يوق؟ بۇ شۇ ۋاقىتتا ئېنىق بولىدۇ.

كەلگۈسى ئامېرىكا - خىتاي رىقابىتى ئاساسلىق سىياسىي تۈزۈم ۋە ئىقتىسادنى چۆرىدىگەن ھالەتتە بولىدۇ. خىتايلار ئۆزىنىڭ سىياسىي مودېلىنىڭ باشقا دۆلەتلەر تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنمايدىغانلىقىنى، چۈنكى بۇ مودېلنىڭ خىتايغىلا خاس دىكتاتور مودېل ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. شۇڭا بۇنى ئوچۇق ئاشكارا تەشۋىق قىلالمايدۇ. لېكىن خىتاي ئاستىرتتىن نۇرغۇنلىغان دىكتاتور ھاكىمىيەتلەرگە ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي تۈزۈلمىسىنى تەشۋىق قىلىۋاتىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ ساقچى، ئەدلىيە ۋە مالىيە خادىملىرىنى خىتايغا ئاپىرىپ تەربىيەلەش ئارقىلىق بۇ دۆلەتلەرنىڭ سىياسىي تۈزۈمىنى ئۆزىنىڭكىگە ئوخشاش قىلىپ ياساپ چىقماقتا. قازاقىستان بۇنىڭغا ياخشى مىسال بولالايدۇ.

ۋاڭ يى تىلغا ئالغان «ئۈچىنى ھۆرمەت قىلىش» پىرىنسىپى ۋە ئامېرىكا خىتاي ئوتتۇرىسىدىكى «دىئالوگ» غا ھەر زامان تەييار ئىكەنلىكى تولىمۇ مەنىداردۇر. بۇ بىر تەرەپتىن خىتايىنى دۇنياغا تىنچلىقپەرۋەر قىلىپ كۆرسىتىش تىرىشچانلىقىنىڭ بىر قىسمى بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن دىكتاتورلۇقتا داۋاملىق چىڭ تۇرىدىغانلىقىنىڭ بەلگىسىدۇر.

خىتاي تەكىتلەپ كېلىۋاتقان بىر - بىرىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشماسلىق ۋە بىر - بىرىنىڭ دۆلەت تۈزۈمىگە ھۆرمەت قىلىش دېگەنلىرى، ئەمەلىيەتتە تاشقى دۇنيادىن خىتاينىڭ ئۇيغۇر قاتارلىق مىللەتلەرنى خالىغانچە باستۇرىشىغا ئارىلاشماسلىقنى تەلەپ قىلغانلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئۇنى تەرەققى قىلدۇرۇشقا ھۆرمەت قىلىشى لازىم دېگىنى بولسا، بىر تەرەپتىن خىتاينىڭ لىبېرال دېموكراتىك تۈزۈمىنى قوبۇل قىلمايدىغانلىقىنى كۆرسەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئىچكى جەھەتتىن «چىن سۇلالىسى» شەكلىدىكى ئاشقۇن دىكتاتورلۇق تۈزۈمىگە قايتىدىغانلىقىنىڭ بېشارىتىدۇر.

بۇنىڭدىن باشقا خىتاينىڭ ب د ت يىغىنىدا ئافغانىستاندىكى چەتئەل ئارمىيەسىنىڭ جىنايىتىنى تەكشۈرۈشنى كۆتۈرۈپ چىقىشىمۇ ئالاھىدە دىققەت قىلىشقا ئەرزىدۇ. نېمىشقا سۈرىيە ياكى ئىراقتىكى جىنايەتلەرنى تارتىپ چىقماي، ئەكسىچە ھازىرقى ۋەزىيەتنى بۇ ئىككى رايونغا قارىغاندا نىسبەتەن تىنچ بولغان ئافغانىستاندىكى مەسىلىنى تارتىپ چىقىدۇ؟ خىتاي بۇ ئارقىلىق بىر دوملاپلا ئافغان خەلقىنىڭ غەمگۈزۈرى بولۇۋالماقچى ۋە ئامېرىكا چىقىپ كەتكەندىن كېيىن رايوندا بارلىققا كېلىش ئېھتىمالى بولغان خىتايغا قارشى كەيپىياتنى پەسەيتىشكە ھازىردىن باشلاپ ئۇل سالماقتا. يەنە بىر تەرەپتىن خىتاينىڭ ئۇيغۇرلارغا قاراتقان فاشىستلارچە سىياسىتىنى تەنقىد قىلغان غەرب دۆلەتلىرىنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ شەخسىي قىلمىشلىرىنى تىلغا ئېلىش

ئارقىلىق، (ناۋادا تاپالسا) ئۇلارنىڭ ئەيىبلەشلىرىگە تەتۈر ئىنكاس قايتۇرۇپ سۇنى لېيىتماقچى ۋە نىشانى بۇرۇۋەتمەكچى دېيىش مۇمكىن.

تەۋسىيەلەر

1. خەلقئارالىق چوڭ مېدىيالار ۋە ئىنسان ھەقلىرى تەشكىلاتلىرى بىلەن ئالاقىلىشىش ئارقىلىق «ئاقسۇ تىزىملىكى» نى پۈتۈن دۇنيانىڭ كۆرۈش ئىمكانىيىتىنى يارىتىش. بۇ تىزىملىكنى خىتاينىڭ «ۋاكسىنا دىپلوماتىسى» ۋە دۇنيانىڭ باشقا «مۇھىم» كۈنتەرتىپلىرى تەرىپىدىن باستۇرۇلۇپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش.

2. مەۋجۇت تەشكىلاتلار ئىجتىمائىي ئالاقە ۋاستىلىرىدىن پايدىلىنىپ، خىتاينىڭ ئافغانىستاندىكى كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكى ئۈچۈن گەپ قىلىش سالاھىيىتىنىڭ يوقلۇقىنى ۋە بۇنىڭ تولىمۇ كۈلكىلىك، مەنتىقىسىز ۋە تىراگېدىيەلىك بىر ئەھۋال ئىكەنلىكى ھەققىدە بايانات بېرىش.

3. مەۋجۇت تەشكىلاتلار ئۇيغۇرلار توغرىلىق دۇنيادا يۈز بېرىۋاتقان چوڭ ئىشلارغا دىققەت قىلىش ۋە بۇ ھەقتە دەل ۋاقتىدا سىياسىي ۋە دىپلوماتىك ئۇسۇل بىلەن ئىنكاس قايتۇرۇش.

ختاي بىلەن باشقا دۆلەتلەرنىڭ مۇناسىۋىتى

(13.12.2020 — 07.12.2020)

نىجات تۇرغۇن

■ 1. ھىندىستان ئاقلار ئامبىرىنىڭ بىلدۈرۈشىچە ئامېرىكانىڭ خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى بىڭتۇەن (XPCC) ئىشلەپچىقارغان پاختا مەھسۇلاتلىرىنى چەكلىشى ھىندىستان ئۈچۈن ئىستراتېگىيەلىك ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەن. چۈنكى بىڭتۇەن ئىشلەپچىقارغان پاختا مەھسۇلاتى خىتاينىڭ ئومۇمىي پاختا مەھسۇلاتىنىڭ 85% نى ئىگەللەيدىغان بولۇپ، بۇ چەكلىمىنىڭ يولغا قويۇلۇشى بىر تەرەپتىن خىتاينىڭ دۆلەت ئىچى ۋە خەلقئارادىكى پاختا مەھسۇلاتلىرى سودىسىغا، يەنە بىر تەرەپتىن بىڭتۇەننىڭ ئىقتىسادىي كۈچىگە زىيانلىق تەسىر كۆرسىتىدىكەن. ئۇندىن باشقا بىڭتۇەننىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلىرى ۋە ئىقتىسادىي كۈچى خىتاي - پاكىستان ئىقتىسادىي كارىدورى (CPEC) دا مۇھىم تەسىرگە ئىگە بولۇپ، خىتاي ئارمىيەسىنىڭ LAC تىكى 14 - دىۋىزىيەسىنى مۇھىم ئەسلىھەلەر بىلەن تەمىنلەيدىكەن. بۇ يىل يازدا ئامېرىكانىڭ بىڭتۇەنگە قاراتقان جازاسى خىتايدا تەسىر قىلغان بولۇپ، بۇ قېتىمقى پاختا مەھسۇلاتلىرىغا قويۇلغان چەكلىمە ھىندىستاننى LAC رايونىدا خىتايدا قارشى تېخىمۇ ئەۋزەل شارائىت بىلەن تەمىنلەيدۇ دەپ پەرەز قىلىنغان.^[14]

[14] Ayjaz Wani. "US cotton ban against Xinjiang-based XPCC has strategic value for India". ObserverResearchFoundation. 10.12.20. <https://www.orfonline.org/expert-speak/us-cotton-ban-xinjiang-based-xpcc-strategic-value-india/>

■ 2. بىر راي تەكشۈرۈشىدە ئەنگىلىيە شىركەتلىرى ئەنگىلىيە بىلەن خىتاي ئوتتۇرىسىدىكى يىرىكلىشىۋاتقان مۇناسىۋەتتىن بىئارام بولۇۋاتقانلىقىنى بىلدۈرگەن . بۇ يىرىكلىشىشنىڭ سەۋەبىدىن خىتايدا كېڭەيمەكچى بولغان ئەنگىلىيە شىركەتلىرى 16% ئازايغان بولۇپ، بېيجىڭ بىلەن لوندون ئوتتۇرىسىدىكى يىرىكلىشىش بۇ شىركەتلەرنىڭ ئەڭ چوڭ ئەندىشىسى ئىكەن . بۇ يىل ئەنگىلىيەنىڭ 5G قۇرۇلۇشىدا خۇاۋېينى چەكلىشى بىلەن باشلانغان يىرىكلىشىشكە ئەگىشىپ، ھوڭكوڭ مەسىلىسىمۇ ئىككى تەرەپنىڭ بىر - بىرىدىن يىراقلىشىشىنى ئىلگىرى سۈرگەن . بەزى ئانالىزچىلارنىڭ قارىشىچە ، كېلەر يىلى ئەنگىلىيەنىڭ «ئېلزابېت» ناملىق ئاۋىئاتىكسىنى جەنۇبى دېڭىز رايونىغا ئەۋەتىش پىلانى ئىجرا قىلىنىپ قالسا ، ئەنگىلىيە بىلەن خىتاينىڭ مۇناسىۋىتىگە يەنىمۇ سەلبىي تەسىر كۆرسىتىشى مۇمكىن ئىكەن .^[15]

مۇلاھىزە:

بۇ يىل يازدىن بۇيان ئەنگىلىيە بىلەن خىتاينىڭ مۇناسىۋىتىدە چوڭ بۇرۇلۇش بار . بۇنىڭ ئاساسلىق سەۋەبلىرى خۇاۋېينىڭ 5G قۇرۇلۇشىدىن چەكلىنىشى ۋە ئەنگىلىيەنىڭ ھوڭكوڭ ۋە شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسى توغرىلىق پىكىر بىلدۈرۈشى بولۇپ ، خىتاي تەرەپ ئەنگىلىيەنىڭ بۇ پائالىيەتلىرىگە قاتتىق نارازىلىقىنى بىلدۈرۈپ كەلمەكتە . نەچچە كۈن بۇرۇن ئاشكارىلانغان يۇمشاق دېتالدىكى ھۆججەتتە نۇرغۇن خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى ئەزالىرىنىڭ تىزىملىكى ۋە مەلۇماتى بار بولۇپ ، بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەنگىلىيەنىڭ چوڭ شىركەتلىرىدە ، ئۇنىۋېرسىتېتلىرىدا ، ھەتتا خىتايدىكى كونسۇلخانلىرىدا ئىشلەيدىغان خادىملار بار ئىكەن . ئەنگىلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ توغرىلۇق بىر ئىپادە بىلدۈرۈشى ياكى ئالاقىدار تەدبىر قوللىنىشىمۇ خىتاي بىلەن ئەنگىلىيەنىڭ مۇناسىۋىتىنىڭ تېخىمۇ يىرىكلىشىشىگە سەۋەب بولۇشى

[15]Catherine Wong. "Geopolitical tensions fuel concerns for British companies in China, survey finds". SouthChinaMorningPost. 8.12.20. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3113081/geopolitical-tensions-fuel-concerns-british-companies-china>

مۇمكىن^[16]. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئەنگىلىيە ھۆكۈمىتى 10-دېكابىر يەرشارى خاراكتېرلىك ئىنسان ھەقلىرى مەسىلىسى توغرىلىق جازا بېرىدىغان دۆلەتلەرنىڭ تىزىملىكىنى ئېلان قىلغان، ئەمما خىتاي بۇ دۆلەتلەرنىڭ قاتارىدا يوق. مۇتەخەسسسلەرنىڭ بىلدۈرىشىچە، بۇ تامامەن بىر سىياسى قارار بولۇپ، ئەگەر ئىسپاتقا ئاساسەن قارار چىقىرىلغان بولسا، شەرقىي تۈركىستاندىكى زۇلۇمغا سەۋەب بولغان ئەمەلدارلار ئەڭ ئاۋۋال جازالانىشى لازىم دېگەن. ئەنگىلىيەنىڭ خىتاينى بۇ جازالادىغان دۆلەتلەر قاتارىغا كىرگۈزمەسلىكىدە نۇرغۇن سەۋەبلىرى بولۇشى مۇمكىن، ئەلۋەتتە^[17]. ئەمما بۇنىڭدىن ئەنگىلىيەنىڭ خىتاينى شەرقى تۈركىستاندىكى زۇلۇم سەۋەبىدىن جازا ئىجرا قىلىش ئارقىلىق خىتاي بىلەن بولغان مەۋجۇت مۇناسىۋەتنى تېخىمۇ بۇزۇش نىيىتىنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈۋالالايمىز.

■ 3. خىتاينىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى ۋاڭ يى خەلقئارا ۋەزىيەت ۋە خىتاينىڭ تاشقى مۇناسىۋەتلىرى يىغىنىدا يېڭى تىپتىكى خەلقئارا مۇناسىۋەتتە خىتاينىڭ رۇسىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى، ياۋروپا ئىتتىپاقى ۋە ئامېرىكا بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتىنمۇ بەكرەك چوڭقۇرلاشتۇرۇشنىڭ زۆرۈرلىكىنى بىلدۈرگەن بولۇپ، خىتاي بىلەن رۇسىيە ئىككى تەرەپ ئىستراتېگىيەلىك ھەمكارلىق مۇناسىۋەتتىن شەكىللەندۈرۈشى، بۇ مۇناسىۋەت كۆپ تەرەپلىملىك ۋە كۆپ قاتلاملىق بولۇشى، بۇ ھەمكارلىق خەلقئارا تىنچلىق، خەۋپسىزلىك ۋە يەرشارى خاراكتېرلىك مۇقىملىقنى مەقسەت قىلغان ھالدا قۇرۇلۇشى كېرەك دېگەن. يىغىندا ۋاڭ يى يەنە خىتاينىڭ ياۋروپا ئىتتىپاقى ۋە ئامېرىكا بىلەن

[16] Jake Ryan, Jonathan Buckes and Holly Bancroft For The Mail On Sunday. "Leaked files expose mass infiltration of UK firms by Chinese Communist Party including AstraZeneca, Rolls Royce, HSBC and Jaguar Land Rover". MailOnline. 13.12.20. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-9046783/Leaked-files-expose-mass-infiltration-UK-firms-Chinese-Communist-Party.html>

[17] Kim Singupta. "UK failure to impose sanctions on China over Uighurs 'painful and hurtful'". Independent. 11.12.20. <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/china-uk-uighur-muslims-sanctions-raab-b1769633.html>

بولغان مۇناسىۋىتى توغرىلىق مۇتەخەسسىس توختالغان [18].

ختاي ئوكيان ئۈنۋېرسىتېتى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەر مۇتەخەسسىسى پاك جۇڭيىڭ مۇنۇلارنى بىلدۈرگەن: «گەرچە ختاي ئۈچۈن ئامېرىكا بىلەن بولغان مۇناسىۋەت ئەڭ مۇھىم بولسىمۇ، ختاينىڭ رۇسىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشقا چاقىرىشى ئاتلانتىك ئوكيان ھالقىغان ئىتتىپاقىداشلىققا تېخىمۇ ياخشى تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن بولۇشى مۇمكىن. ئەگەردە ختاي رۇسىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئامېرىكا ۋە ياۋروپا ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە سېلىشتۇرغاندا تېخىمۇ مۇھىم ئورۇنغا قويسا، بۇ ختاينىڭ ئامېرىكا ۋە ياۋروپا ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلاشتا ئانچە ئۈمىدۋار ئەمەسلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. [19]

مۇلاھىزە:

ختاي ئامېرىكانىڭ يېڭى سايلانغان پىرېزىدېنتى جوۋ بايدېننىڭ ئامېرىكانىڭ ئۆزىنىڭ ئىتتىپاقداش دۆلەتلىرى بىلەن بىرلىكسەپ ھاسىل قىلغان ھالدا ختاينىڭ قارشى تۇرىدىغانلىقىغا قارىتا ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ. مەسىلەن: يېقىن بۇيان ئىمزالانغان رايون خاراكتېرلىك ئۈنۋېرسال ئىقتىسادىي ھەمكارلىق (RCEP)، ۋاڭ يىننىڭ ياپونىيە ۋە جەنۇبىي كورىيەگە قىلغان زىيارىتى، رۇسىيە بىلەن تۈزۈلگەن كۆپ تەرەپلىملىك ھەمكارلىق قاتارلىقلار. ختاينىڭ ئالدىمىزدىكى مەزگىللەردە ئاتلانتىك ئوكيان ھالقىغان ئىتتىپاقىداشلىققا قارشى بىرلىكسەپ ھاسىل قىلىشقا تىرىشىشى، ختاينىڭ ئامېرىكا بىلەن بولغان

[18]Wang Yi, "Serving the Country and Contributing to the World: China's Diplomacy in a Time of Unprecedented Global Changes and a Once-in-a-Century Pandemic". Ministry of Foreign Affairs of China. 11.12.20. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zyzz_663306/

[19]Laura Zhou."China-Russia ties 'high on Beijing's foreign policy agenda' for 2021". South-China Morning Post. 11.12.20. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3113635/china-russia-ties-high-beijings-foreign-policy-agenda-2021>

مۇناسىۋەتنى ياخشىلاش ئەمەس ، بەلكى مەۋجۇت تىرىشىشنى داۋاملاشتۇرۇش قارارىنىڭ قەتئىي ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. خىتاي بۇ يولدا رۇسىيەگە ئەھمىيەت بېرىۋاتىدۇ. بايدىننىڭ ئالدىمىزدىكى ھاكىمىيەت دەۋرىدە خىتاي بىلەن ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدىكى ئىستراتېگىيەلىك رەقپلىك مۇناسىۋەتنىڭ قوش تەرەپلىك (Bilateral) تىن بەكرەك كۆپ تەرەپلىكنى ئاساس قىلغان ھالدا كۆپ رايونلاردا داۋام قىلىدىغانلىقىنىڭ بىشارىتىنى كۆرۈۋالالايمىز.

■ 4. ھەر يىلى ئۆتكۈزۈلىدىغان خىتاي بىلەن ياۋروپا سودا مۇنبىرى ، ئالدىنقى ئايدا خىتاينىڭ ياۋروپا تەرەپنىڭ بەزى قاتناشقۇچىلىرىنى خىتاينى تەنقىت قىلغانلىقى ئۈچۈن يىغىندىن چەكلەش تەلپىنى ياۋروپا تەرەپ رەت قىلغاندىن كېيىن جىمىت ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان . بۇ ۋەقە بۇرۇن مەتبۇئاتقا ئاشكارىلانمىغان بولۇپ ، خىتاينىڭ كۈنسىپىرى چېكىدىن ئاشقان دۇنياۋى مەيداندا ياۋروپانىڭ سودا مەنپەئەتى بىلەن دېموكراتىك قىممەت قاراشلىرىنى قوغداش ئوتتۇرىسىدا تەڭپۇڭلۇقنى تېپىشقا تىرىشىۋاتقانلىقى كۆرۈلۈۋاتىدۇ. خىتاي يىغىنغا قاتناشماسلىقىنى تەلەپ قىلغانلارنىڭ بىرى ياۋروپا پارلامېنتى ، ياۋروپا ئىتتىپاقى - خىتاي مەجلىسىنىڭ رەئىسى Reinhard B tikofer بولۇپ ، ئۇ خىتاينىڭ ھوڭكوڭ مەسلىسى ۋە شەرقى تۈركىستاندىكى زۇلۇم سىياسىتىنى تەنقىت قىلغان . يەنە بىرەيلەن بولسا خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنى تەنقىد قىلغان گېرمانىيە ئاقلار مۇنبىرى Merics نىڭ مەسئۇلى Mikko Huotari . [20]

ياۋروپا تاشقى مۇناسىۋەت كېڭىشى ئاقلار ئامبىرىنىڭ سىياسەت تەتقىقاتچىسى Jonathan Hackenbroich «ياۋروپا ئىقتىسادىنى مەجبۇرلىنىشتىن

[20]Valentina Pop and Sha Hua. "China-Europe Trade Forum Canceled After China Sought to Bar Critics". TheWallStreetJournal. 10.12.20 .<https://www.wsj.com/articles/china-europe-trade-forum-canceled-after-china-sought-to-bar-critics-11607601609>

قوغداش» دېگەن ماقالىسىدە، ياۋروپا ئىتتىپاقىنىڭ خىتاينىڭ كۈنسىپرى كۈچىيۋاتقان جىئو-ئىقتىسادىي تەھدىتىگە دۇچ كېلىۋاتقانلىقى ۋە خىتاينىڭ ئۆزى ياقۇرمايدىغان سىياسەت قوللانغان دۆلەتلەرگە ئۇلاردىن ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن ئوچۇق تەھدىت قىلىۋاتقانلىقى ۋە تۆۋەندىكى ئۈچ تۈرلۈك تەھدىتنىڭ كۆپ يۈرگۈزۈلۈۋاتقانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان [21]:

1. ئېكسپورتنى كونترول قىلىش: خىتاينىڭ ئېكسپورت كونترول قانۇنى پات ئارىدا خىتاينى ياۋروپا سودىسىغا كەڭ كۆلەمدە ئارىلىشىش ۋە ياۋروپانىڭ تەدبىر بەلگىلىگۈچىلىرىگە بېسىم ئىشلىتىشتە رەسمىي قانۇنى ئاساس بىلەن تەمىنلەيدۇ.
2. جازا تاموژنا بېجى: ئەگەر گېرمانىيە خۇاۋپىنى 5G قۇرۇلۇش توختامدىن چىقىرىۋەتسە، خىتاي گېرمانىيە ماشىنىلىرىغا جازا تاموژنا بېجى قويىدىغانلىقى توغرىسىدا تەھدىت سالغان، ھەمدە خۇاۋپىنى چەكلەش قارارى سەۋەبىدىن شىۋېتسىيەنىڭ يېقىندا زور ئىقتىسادىي بەدەل تۆلەيدىغانلىقىنى ئېلان قىلغان.
3. سودا چەكلىمىسى: خىتاينىڭ يېقىندا ئاۋسترالىيەگە قاراتقان ھەرىكىتى ئۇنىڭ ئىقتىسادىي بېسىمنى قانچىلىك دەرىجىدە قوللىنىشىنى خالايدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەردى.

مۇلاھىزە:

خىتاي ئۆزىنىڭ كۈنسىپرى ئېشىپ بېرىۋاتقان ئىقتىسادىي ۋە تىجارەت كۈچىدىن پايدىلىنىپ باشقا دۆلەتلەرگە بېسىم قىلىۋاتىدۇ. بۇ بېسىم ھەتتا ياۋروپا ئىتتىپاقىمۇ يۈرگۈزۈلۈۋاتقان بولۇپ، بۇ ئارقىلىق بىر تەرەپتىن ئۆزىنىڭ سىياسىي ۋە ئىستراتېگىيەلىك مەقسىتىگە يېتىشكە ئۇرۇنسا، يەنە بىر تەرەپتىن

[21]Jonathan Hackenbroich. "Protecting Europe from economic coercion: Strategy after the 2020 US election". TheEuropeanCouncilonForeignRelations. 9.12.20. <https://ecfr.eu/article/protecting-europe-from-economic-coercion-strategy-after-the-2020-us-election/>

قارشى تەرەپنىڭ قىممەت قارشى ۋە دۆلەت سىستېمىلىرىنى ئاجزىلىتىشقا ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ. ئەمما خىتاينىڭ بۇ خىل مەجبۇرلاش ھەرىكەتلىرىنىڭ خىتاي ئۈچۈن ئىجابىي ئەمەس، بەلكى سەلبىي ئۈنۈم بېرىدىغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇرۇۋاتىدۇ. چۈنكى ياۋروپا ئىتتىپاقى دۆلەتلىرى خىتاي بىلەن تىجارەت ۋە ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتنى داۋام قىلىش بىلەن بىرگە، ئۆزلىرىنىڭ قىممەت قارشى ۋە دۆلەت مەنپەئەتىنى قوغداشقىمۇ ئەھمىيەت بېرىۋاتىدۇ. ياۋروپا ئىتتىپاقىنىڭ خىتاينىڭ قاراتقان سىياسىتى بايدىن ھۆكۈمىتىنىڭ ئاتلاننىڭ ئوكيان ھالقىغان مۇناسىۋەتلىرىنى ياخشىلىشى بىلەن تېخىمۇ ئۈنۈملۈك ۋە تەسىر كۈچىگە ئىگە بولۇشى مۇمكىن.

تەۋسىيەلەر:

شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرى ياۋروپا ئىتتىپاقى ۋە ئامېرىكا تەرەپىنىڭ مۇناسىۋەتلىك دۆلەت ئەربابلىرى بىلەن كۆرۈشكەندە، شەرقىي تۈركىستان مەسلىسىگە ئاتلاننىڭ ئوكيان ھالقىغان ئىتتىپاق تۈزۈشتەك ئورتاق قاراش ھاسىل قىلغان مەسىلە سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلىشنى تەلەپ قىلىش، شەرقىي تۈركىستان مەسلىسىنىڭ ئەھمىيىتىنى يالغۇز ئىنسان ھەقلىرى نۇقتىسىدىنلا ئەمەس، بەلكى جىئو-ئىستراتېگىيەلىك نۇقتىدىنمۇ تونۇش ۋە بۇ مەسلىنى جىئو-سىياسىي نۇقتىدىن ھەل قىلىشنىڭ زۆرۈرلىكىنى تونۇتۇش لازىم.

ختاي ئىچكى ۋەزىيىتى

12.13 - 12.07 .2020

مەمەتئېلى مەمەتئېسىن

■ ختاينىڭ ”قۇرامغا يەتمىگەنلەرنى قوغداش قانۇنى“ ئېلان قىلىندى.

12- ئاينىڭ 7- كۈنى ختاي 57- نومۇرلۇق رەئىس بۇيرۇقىغا ئاساسەن، ئىككىنچى قېتىملىق ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈلگەن ”قۇرامغا يەتمىگەنلەرنى قوغداش قانۇنى“ نى ئېلان قىلدى. بۇ قانۇن تۇنجى قېتىم 1991- يىلى ئېلان قىلىنغان بولۇپ، 2006- يىلى بىر قەدەر چوڭ ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈلگەن. 2020- يىلى 10- ئايدا 13- نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 22- قېتىملىق يىغىنىدا ئىككىنچى قېتىملىق ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈلگەن نۇسخىسى ماقۇللۇقتىن ئۆتتى ۋە 12- ئاينىڭ 7- كۈنى رەسمىي ئېلان قىلىندى. مەزكۇر قانۇن 2021- يىلى 6- ئاينىڭ 1- كۈنىدىن باشلاپ رەسمىي كۈچكە ئىگە بولىدۇ^[22].

بۇ قېتىم < ئائىلىنىڭ قوغدىشى >، < مەكتەپنىڭ قوغدىشى >، < جەمئىيەتنىڭ قوغدىشى >، < ئەدلىيە جەھەتتىن قوغداش > قاتارلىق تۆت بايقا يەنە < ھۆكۈمەتنىڭ قوغدىشى >، < تور قوغدىشى > دېگەن ئىككى باب قېتىلىپ

[22] < 中华人民共和国未成年人保护法 >、人民日报、2020年12月07日、第10版、http://paper.people.com.cn/rmrb/html/2020-12/07/nw.D110000renmrb_20201207_1-10.htm

ئالتە باب قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن. 1991 - يىلدىكى 56 ماددىدىن 2006 - يىلى 72 ماددىغا، 220 - يىلى 132 ماددىغا ئۆزگەرتىلگەن. بۇنىڭدىن باشقا قۇرامغا يەتمىگەنلەرنىڭ ئاتا-ئانىسى ياكى باشقا ۋەسىيلىرىنىڭ قىلىشقا تېگىشلىك ئون ئىشى ۋە قىلسا بولمايدىغان 11 ئىشى ئېنىق كۆرسىتىلگەن. دۆلەت ئىشلىرى مەھكىمىسى ۋە ناھىيە دەرىجىلىك ياكى ئۇنىڭدىن يۇقىرى يەرلىك ھۆكۈمەتلەر قۇرامغا يەتمىگەنلەرنى قوغداشقا مۇناسىۋەتلىك ئورگان تەسىس قىلىش كېرەك دەپ كۆرسىتىلدى [23].

■ خىتاي "قانۇن جەمئىيىتى قۇرۇشنى يولغا قويۇش لايىھەسى (- 2020 2025)" نى ئېلان قىلدى.

12 - ئاينىڭ 7 - كۈنى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزى كومىتېتى «قانۇن بىلەن ئىدارە قىلىنىدىغان جەمئىيەت قۇرۇشنى يولغا قويۇش لايىھەسى (- 2020 يىلدىن - 2025 يىلغىچە)» نى ئېلان قىلدى ھەمدە ئۇقتۇرۇش تارقىتىپ ، بارلىق رايون ۋە تارماقلارنىڭ ئەمەلىي شارائىتىغا ئاساسەن ئۇنى ئەستايىدىل ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلدى [24].

بۇ لايىھە يەتتە بۆلۈم 28 ماددىدىن تۈزۈلگەن بولۇپ، قىسقىچە مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە:

1. ئومۇمىي تەلەپ (1) يېتەكچى ئىدىيە: خىتايچە ئالاھىدىلىككە ئىگە سوتسىيالىزم، ماركسىزم-لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسى، دېڭ شياۋپىڭ نەزەرىيەسى ، «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش»

[23] < 关于《中华人民共和国未成年人保护法（修订草案）》的说明 >、中国人大网、2020年10月19日、<http://www.npc.gov.cn/npc/c30834/202010/9453552343b549b2b0dd-1ba84914058d.shtml>

[24] < 中共中央印发《法治社会建设实施纲要（2020 - 2025年）》 >、新华网、2020年12月07日、http://www.xinhuanet.com/politics/zyw/2020-12/07/c_1126832481.htm

مۇھىم ئىدىيەسى، ئىلمىي تەرەققىيات ئۇقۇمى ۋە شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋردىكى خىتايچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى. (2) ئاساسلىق پىرىنسىپ: پارتىيەنىڭ مەركەزلىك ۋە بىرلىككە كەلگەن رەھبەرلىكىدە چىڭ تۇرۇش، خىتايچە ئالاھىدىلىككە ئىگە سوتسىيالىستىك قانۇن بىلەن باشقۇرۇش نەزەرىيەسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە چىڭ تۇرۇش (3) ئومۇمىي نىشان: 2025- يىلغا بارغاندا ، «سەككىزىنچى بەش يىللىق» قانۇنىنى ئومۇملاشتۇرۇش پىلانىنى تاماملاش ۋە 2035- يىلى قانۇن بىلەن باشقۇرۇلدىغان جەمئىيەت بەرپا قىلىش ئۈچۈن پۇختا ئاساس سېلىش.

2. پۈتكۈل جەمئىيەتتە قانۇن بىلەن ئىدارە قىلىش ئېڭىنى كۈچەيتىش

3. جەمئىيەت ساھەسىدىكى تۈزۈملەرنى قېلىپلاشتۇرۇش

4. ھەق ھوقۇقنى قوغداشنى كۈچەيتىش

5. جەمئىيەت باشقۇرۇشنى قانۇنلاشتۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈش

6. تور بوشلۇقنى قانۇن بويىچە باشقۇرۇش

7. تەشكىلىي بىخەتەرلىكنى كۈچەيتىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت^[25].

■ خىتاي 105 خىل ئەپنى قانۇنغا خىلاپ دەپ قاراپ خىتاي ئەپ بازىرىدىن چىقىرىپ تاشلىدى.

خىتاي دۆلەتلىك ئىنتېرنېت ئۇچۇر ئىشخانىسى 12 - ئاينىڭ 8 - كۈنى Suge ، TripAdvisor ، ماسكا باغچىسى ۋە Vision قاتارلىق 105 «قانۇنسىز»

[25] < 中共中央印发法治社会建设实施纲要 (二〇二〇—二〇二五年) > 、人民日报、2020年12月08日、第01版、 http://paper.people.com.cn/rmrb/html/2020-12/08/nw.D110000renmrb_20201208_1-01.htm

ئەپنى ئۆچۈرگەنلىكىنى ئېلان قىلدى^[26].

بۇنىڭدىن باشقا تېز سۈرئەتتە چۈشۈرۈش ، app 7755 قاتارلىق سەككىز ئەپ دۇكىنى قانۇنسىز ئەپلەرنى چىقارغانلىقى ئۈچۈن چۈشۈرۈش مۇلازىمىتىنى چەكلەش جازاسى بېرىلدى.

خىتاي دۆلەتلىك تور بوشلۇقى باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ دېيىشىچە ، بەزى تورداشلار بىر قىسىم پروگراممىلارنىڭ شەھۋانىيلىق ، زوراۋانلىق ، تېررورلۇق ۋە قانلىق ئۇچۇرلارنى تارقىتىدىغانلىقى ، ئالدامچىلىق ، قىمار ۋە پاهىشۋازلىق قاتارلىق قانۇنسىز مۇلازىمەت بىلەن تەمىنلەيدىغانلىقىنى ئىنكاس قىلغان . شۇڭا بۇ ئورگان «تور بىخەتەرلىك قانۇنى» ، «تور ئۇچۇر مەزمۇنىنى ئېكولوگىيەلىك باشقۇرۇش نىزامى» ، «كۆچمە ئىنتېرنېت قوللىنىشچان ئۇچۇر مۇلازىمىتىنى باشقۇرۇش نىزامى» ۋە باشقا قانۇن - نىزاملار ۋە دۆلەتنىڭ ئالاقىدار بەلگىلىمىلىرى بويىچە 12 - ئاينىڭ 5 - كۈنىدىن باشلاپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان ۋە بۇ قارارنى چىقارغان^[27].

■ خىتاي بەزى نىزاملارغا تۈزىتىش كىرگۈزۈش ۋە بىكار قىلىش قارارىنى ئېلان قىلدى.

خىتاي باش مىنىستىرى لى كېچياڭ يېقىندا دۆلەت ئىشلىرى مىنىستىرلىكىنىڭ پەرمانىغا ئىمزا قويۇپ ، «دۆلەت ئىشلىرى مىنىستىرلىكىنىڭ بەزى مەمۇرىي نىزاملارغا تۈزىتىش كىرگۈزۈش ۋە بىكار قىلىش قارارى» نى ئېلان قىلدى ،

[26] < 国家网信办推进移动应用程序信息内容乱象专项整治首批清理处置105款违法违规移动应用程序 > 、 2020年12月08日 、 国家网信办公室 、 http://www.cac.gov.cn/2020-12/08/c_1608994395220033.htm

[27] 温婧 、 < 国家网信办：下架猫途鹰等105款违法违规App > 、 新华网 、 2020年12月09日 、 http://www.xinhuanet.com/politics/2020-12/09/c_1126837837.htm

بۇ قارار ئېلان قىلىنغان كۈندىن باشلاپ يولغا قويۇلدى^[28].

شىنخۇا ئاگېنتلىقىنىڭ خەۋىرىگە قارىغاندا خىتاي دۆلەت ئىشلىرى مىنىستىرلىكى، چەتئەل مەبلەغ سېلىش قانۇنىغا ماس كەلمەيدىغان مەمۇرىي نىزاملارنى تازىلاپ، 22 مەمۇرىي نىزامنىڭ بەزىلىرىگە تۈزىتىش كىرگۈزۈپ، بىر مەمۇرىي نىزامنى بىكار قىلىشنى قارار قىلدى.

ئۆزگىرىش ئاساسلىق تۆت نۇقتىدىن بولدى. بىرىنچىسى: كېلىشىمنى كونترول قىلىش (يەنى VIE قۇرۇلمىسى) ئەمدى چەتئەل مەبلەغى دائىرىسىگە كىرگۈزۈلمەيدۇ، يەنى بۇ قانۇنغا ئۇيغۇن بولسىلا ئىلگىرىكى كۆپ باسقۇچلۇق تەستىق جەريانى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. ئىككىنچىسى: چەتئەللىك مەبلەغ سالغۇچىلار خىتاي مەبلەغ سالغۇچىلار بىلەن ئوخشاش ئىمتىيازىدىن بەھرىمەن بولىدۇ، ئەمما مەنپىي تىزىملىك (Negative list) باشقۇرۇش سىستېمىسىغا بويسۇنۇشى كېرەك. ئۈچىنچىسى: چەتئەل مەبلەغ سالغان كارخانىلار ئەمدى «خىتاي-چەتئەل بىرلەشمە كارخانىسى»، «خىتاي-چەتئەل ھەمكارلىق كارخانىسى» ۋە «چەتئەل مەبلەغدىكى كارخانا» دەپ ئايرىلمايدۇ، ئۇلارنىڭ تەشكىلى قۇرۇلمىسى ۋە تەشكىللىنىش شەكلى شىركەت قانۇنى، ھەمكارلىق قانۇنى ۋە باشقا قانۇنلاردىكى بەلگىلىمىلەرگە بويسۇنۇشى كېرەك. تۆتىنچىسى: دۆلەت ئىشلىرى مىنىستىرلىكىنىڭ «تارقاقلاشتۇرۇش، باشقۇرۇش ۋە مۇلازىمەت» ئىسلاھاتىنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا مۇناسىۋەتلىك سودا ئۈنۈمىنى باشقۇرۇش نىزامى قاتارلىق تۆت مەمۇرىي نىزامنىڭ يەككە ماددىلىرى بىرلىكتە تۈزىتىلدى، مۇناسىۋەتلىك تەستىق تۈرلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، تەستىقلاش جەريانى ئاددىيلاشتۇرۇلدى^[29].

[28] <中华人民共和国国务院令>、中华人民共和国中央人民政府、2020年12月11日、http://www.gov.cn/zhengce/content/2020-12/11/content_5568885.htm

[29] <李克强签署国务院令 公布《国务院关于修改和废止部分行政法规的决定》>、新华网、2020年12月11日、http://www.xinhuanet.com/politics/2020-12/11/c_1126850266.

■ شى جنپىڭ دۆلەت ئومۇمىي بىخەتەرلىك ئۇقۇمىنى يولغا قويۇش توغرىسىدا ئون تۈرلۈك تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويدى

12 - ئاينىڭ 11 - كۈنى خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتى دۆلەت بىخەتەرلىكى خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش يىغىنى ئاچتى ۋە خىتاي رەئىسى شى جنپىڭ دۆلەت ئومۇمىي بىخەتەرلىك ئۇقۇمىنى يولغا قويۇش ھەققىدىكى ئون تۈرلۈك تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويدى^[30].

بۇ ئون تۈرلۈك تەلەپ قىسقىچە تۆۋەندىكىچە:

1. پارتىيەنىڭ دۆلەت بىخەتەرلىك خىزمىتىگە بولغان مۇتلەق رەھبەرلىكىنى قوغداش ۋە كۈچەيتىش.
2. خىتايچە ئالاھىدىلىككە ئىگە دۆلەت بىخەتەرلىك يولىدا چىڭ تۇرۇش، دۆلەت ئومۇمىي بىخەتەرلىك ئۇقۇمىنى يولغا قويۇش، سىياسىي بىخەتەرلىك، خەلق بىخەتەرلىكى ۋە دۆلەت مەنپەئەتىنىڭ بىرلىكىدە چىڭ تۇرۇش، خەلقنىڭ بىخەتەرلىكىنى مەقسەت، سىياسىي بىخەتەرلىكىنى تۈپ مەقسەت، ئىقتىسادىي بىخەتەرلىكىنى ئاساس قىلىپ دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى ۋە زېمىن پۈتۈنلۈكىنى قوغداش، ھەر قانداق بىخەتەرلىك خەۋپىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ھەل قىلىش، ھەمدە جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ قايتىدىن گۈللىنىشى ئۈچۈن كۈچلۈك بىخەتەرلىك كاپالىتى بىلەن تەمىنلەش.

---

htm
[30] <习近平在中央政治局第二十六次集体学习时强调坚持系统思维构建大安全格局为建设社会主义现代化国家提供坚强保障>、人民日报、2020年12月13日、第01版、http://paper.people.com.cn/rmrb/html/2020-12/13/nw.D110000renmrb_20201213_2-01.htm

3. خەلقنى دۆلەت بىخەتەرلىكىنىڭ ئاساسى كۈچى دەپ قاراپ، دۆلەت بىخەتەرلىكىنى قوغدايدىغان كۈچلۈك كۈچ توپلاش.
4. ئومۇمىي تەرەققىيات ۋە بىخەتەرلىكىنى بىرلىكتە تۇتۇپ، تەرەققىيات ۋە بىخەتەرلىكتە تەڭ چىڭ تۇرۇش، تەرەققىيات جەريانىدا بىخەتەرلىك ئامىللىرىغا تېخىمۇ كۆپ ئەھمىيەت بېرىش.
5. سىياسىي بىخەتەرلىكىنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇشتا چىڭ تۇرۇپ، ھاكىمىيەت بىخەتەرلىكى ۋە سىستېما بىخەتەرلىكىنى قوغداش ۋە خىزمەتنىڭ ھەر قايسى تەرەپلىرىدە تېخىمۇ ئاكتىپ بولۇش.
6. ئەنئەنىۋىي بىخەتەرلىك ۋە ئەنئەنىۋىي بولمىغان بىخەتەرلىككە بولغان ئىنكاسنى ياخشى تەڭشەپ، دۆلەت بىخەتەرلىك خىزمىتىنى ماسلاشتۇرۇش مېخانىزمىنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، دۆلەت بىخەتەرلىك سىياسىتى قورال ساندۇقىدىن ياخشى پايدىلىنىش.
7. خەتەرنى ئالدىن كۆرۈش ۋە ئالدىن پەرەز قىلىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈپ، چوڭ خەتەر ئېلىپ كېلىدىغان يوشۇرۇن خەۋپنى تۆرەلمە ھالەتتە بايقاش ۋە بىر تەرەپ قىلىشقا تىرىشىش.
8. خەلقئارا ئورتاق بىخەتەرلىكىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە چىڭ تۇرۇپ، ھەمكارلىق، يېڭىلىق يارىتىش، قانۇن بىلەن ئىدارە قىلىش ۋە تەڭ پايدا ئېلىش بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ بىخەتەر بولغان ئىنسانىيەت ئورتاق تەقدىرىنى يارىتىش.
9. دۆلەت بىخەتەرلىك سىستېمىسى ۋە ئىقتىدارىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈش، پەن-تېخنىكىدىن پايدىلىنىپ دۆلەت بىخەتەرلىكىنى قوغداش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈپ، دۆلەت بىخەتەرلىكىنى داۋاملىق كۈچەيتىش ۋە شەكىللەندۈرۈش كېرەك.
10. دۆلەت بىخەتەرلىك كادىرلار ئەترىتىنىڭ قۇرۇلۇشىنى

كۈچە يتىش. [31]

قىسقىچە ئانالىز

ختاينىڭ بۇ ھەپتىلىك ۋەزىيىتىنى بۇ ئىككى سۆزگە يىغىنچاقلىغىلى بولۇشى مۇمكىن، قانۇن ۋە دۆلەت بىخەتەرلىكى.

ختاي 1978 - يىلىدىكى ئىسلاھاتتىن كېيىن تاشقى دۇنيا ۋە غەرب بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى قۇرۇشقا باشلىدى دېيىشكە بولىدۇ. بۇ «ئىشكىنى ئېچىۋېتىش» سىياسىتى ختاينىڭ نۇرغۇن ساھەسىگە تەسىر كۆرسەتتى. بۇنىڭ تۈرتكىسىدە ختايدىكى بەزى قانۇنلارمۇ خەلقئارا قانۇن ۋە ئۆلچەملەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىدى. ئەمما كۆرۈنۈشتە سۈپەتلىك ۋە خەلقئارا ئۆلچەمگە يېقىن قانۇنلارنى چىقارغاندەك ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈشكە تىرىشىۋاتقاندەك قىلىسمۇ، يەنىلا تارىخىي ختاي سىياسىي پەلسەپەسىنى داۋام قىلدۇردى. تارىختىن بېرى ختاي ئۈچۈن قانۇننىڭ ۋەزىپىسى مەركىزى ھاكىمىيەتنى قوغداش. يەنى ختايدىكى قانۇننىڭ ئاۋۋال ھاكىمىيەتنىڭ ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىغا توپلاشقانلارنىڭ مەنپەئەتىنى ۋە بىخەتەرلىكىنى قوغداش ئاندىن «قانۇن» بولۇش ۋەزىپىسى بار.

ئەمەلىيەتتە ختايدا ئەزەلدىن قانۇن بولۇپ باقمىدى. ختاي كوممۇنىست پارتىيەسى ھاكىمىيەتكە كېلىپ بولۇپمۇ 1978 - دىن كېيىن خەلقئارادا بىرلىككە كەلگەن قانۇن سىستېمىسىغا ماس قانۇنلارنى چىقىرىش، تولۇقلاش ۋە ياخشىلاشقا تىرىشقان بولسىمۇ چاپان يېڭىلىنىپ ئىچىدىكى ئادەم ئۆزگەرمىدى. شاڭ يياڭ، شېن بۇ خەي، خەن پى قاتارلىقلارنىڭ

[31] <贯彻总体国家安全观 习近平提出10点要求>、新华网、2020年12月12日、http://www.xinhuanet.com/politics/xxjxs/2020-12/12/c_1126853459.htm

شەكىللەندۈرگەن «قانۇنچىلىق» ئىدىيەسى بىلەن كۆڭزى، لاۋزى قاتارلىقلارنىڭ ئىدىيەسىنىڭ يۇغۇرۇلۇشىدىن مەيدانغا كەلگەن ھاكىمىيەت پەلسەپەسىنى ماۋزىدۇڭ، شى جىنپىڭ قاتارلىقلار داۋام قىلماقتا.

ختاي نۇرغۇن قانۇندا سۆز ئويۇنى ياكى ناھايىتى تۇراقسىز، غۇۋا ئىبارىلەر بىلەن كۆز بويامچىلىق قىلىشقا ئۇرۇندۇ. بۇ دائىرىسى چەكلەنمىگەن ياكى غۇۋا سۆزلەر نۇرغۇن ۋاقىتتا جازالاش دائىرىسىنى خالىغانچە كېڭەيتىشكە دەستەك بولىدۇ ۋە ختاي ھاكىمىيىتىنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. ختاي بۇ قېتىم قۇرامغا يەتمىگەنلەرنى قوغداش قانۇنىدا، كىملىرىنىڭ قۇرامغا يەتمىگەنلەرنىڭ ۋەسىيىسى بولالايدىغانلىقى ۋە قانداق ئەھۋال ئاستىدا قۇرامغا يەتمىگەنلەرنى دۆلەتنىڭ مەجبۇرىي قوغداش ئاستىغا ئالدىغانلىقىنى يازغان ئەمما ئەڭ ئاخىرقى ماددىسىغا «باشقا ئەھۋاللار» دەپ قوشۇپ قويغان^[32]. يەنى بۇ يەردىكى «باشقا ئەھۋاللار» نىڭ دائىرىسىنى خالىغانچە بېكىتكىلى بولىدۇ. شەرقىي تۈركىستاندىمۇ ختاي، ئاتا- ئانىسى جازا لاگېرى ۋە تۈرمىگە كىرىپ كەتكەن بالىلارنى تۇغقانلىرىنىڭ بېقىشىغا يول قويماي مەجبۇرىي ياتاقلىق مەكتەپكە ئېلىپ كېتىپ دائىرىسى ئېنىق بېكىتىلمىگەن قانۇن ئىبارىلىرىدىن پايدىلىنىپ قانۇنسىزلىق ۋە زوراۋانلىق قىلىۋاتىدۇ. 105 خىل ئەپنى ئەپ بازىرىدىن قالدۇرۇۋېتىشمۇ ئاساسلىق چەتئەل ئەپلىرىنى مەركەز قىلغان بولۇپ بەزى ئەپلەرنىڭ قالدۇرۇلۇش سەۋەبىمۇ ئېنىق ئەمەس^[33].

ختاينىڭ «چەتئەللىك مەبلەغ سالغۇچىلار قانۇنى» ئەسلىدە 2019-

[32] <中华人民共和国未成年人保护法>、人民日报、2020年12月07日、第10版、http://paper.people.com.cn/rmrb/html/2020-12/07/nw.D110000renmrb_20201207_1-10.htm

[33] "China removes TripAdvisor, 104 other apps from stores under cleansing campaign", Reuters, 08.12.2020, <https://www.reuters.com/article/us-china-censorship/china-removes-tripadvisor-104-other-apps-from-stores-under-cleansing-campaign-idUSKB-N2810GY>

يىلى 3- ئاينىڭ 15 - كۈنى ئېلان قىلىنغان بولۇپ بۇ يىلى 2020- يىلى 1- ئاينىڭ 1- كۈنىدىن باشلاپ يولغا قويۇلغان ئىدى. بۇ قېتىم بەزى ماددىلارغا تۈزىتىش كىرگۈزۈلۈپ ئېلان قىلىندى.

مەنپىي تىزىملىك 1995 - يىلى «چەتئەل مەبلەغ سېلىش تىزىملىكى» نامىدا ئېلان قىلىنغان بولۇپ، خىتايدىكى مەبلەغ سېلىش ساھەلىرى رىغبەتلەندۈرۈش تۈرلىرى ، چەكلەنگەن تۈرلەر، مەنئى قىلىنغان تۈرلەر دەپ ئايرىلغان ئىدى. كېيىن چەتئەل مەبلەغ سېلىش تىزىملىكى «سەلبىي تىزىملىك» بولۇپ ئۆزگەردى، ئۇ 2013- يىلى شاڭخەي ئەركىن سودا رايونىدا تۇنجى قېتىم سىناق قىلىنغان ۋە 2018- يىلى پۈتۈن مەملىكەتتە يولغا قويۇلغان ئىدى. 2013- يىلى تىزىملىكتە 190 «چەكلەنگەن» ياكى «مەنئى قىلىنغان» كەسىپ بار بولۇپ، ئەڭ ئاخىرقى قېتىم 2019- يىلى يېڭىلانغان تىزىملىكتە 40 كەسىپ بار ئىدى^[34].

خىتاي بازىرىغا كىرىش چەتئەل شىركەتلىرى ئۈچۈن ناھايىتى قىيىن بىر باسقۇچ بولۇپ، نۇرغۇن رەسمىيەت ئۆتەش، كۆپ باسقۇچلۇق تەكشۈرۈشتىن ئۆتۈشتىن باشقا، تېخنىكىسىنى ئۆتۈنۈپ بېرىشكە مەجبۇرلىنىش قاتارلىق توسالغۇ ۋە قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كەلمەكتە ئىدى. 2019- يىلى بۇ قانۇن ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن بۇ پۈتمەس- تۈگمەس رەسمىيەت ۋە مۇرەككەپ تەكشۈرۈش باسقۇچلىرى ئاددىيلاشتۇرۇلدى ۋە مەجبۇرىي تېخنىكا ئۆتۈنۈپ بېرىشكە چەكلىمىلەر قويۇلدى. بۇ چەتئەللىك مەبلەغ سالغۇچىلارنى خۇش قىلغان بولسىمۇ خىتاي مەنپىي تىزىملىك (Negative list) سىستېمىسى ئارقىلىق باشقىچە يول بىلەن چەتئەللىك مەبلەغ سالغۇچىلارنىڭ خىتاي بازىرىغا كىرىشىنى

[34]Amigo L. Xie, Frank Voon, Carrie Yijia Luo, "China's 'New' Foreign Investment Law", K&L GATES, 16.03.2020, <https://www.klgates.com/The-New-Foreign-Investment-Law-of-China-03-16-2020>

كونترول قىلىشقا تىرىشماقتا. خىتاينىڭ بۇ قانۇنى چەتئەللىك مەبلەغچىلەرگە خىتاي بازىرىغا كىرىشتە تېخىمۇ قولايلىقلارنى ئېلىپ كەلگەن بولسىمۇ، ياۋروپا بىلەن بولغان خىتاي بازىرىغا كىرىشكە مۇناسىۋەتلىك دىئالوگلار ئانچە ئۈنۈملۈك بولمايۋاتىدۇ. ياۋروپا ۋە باشقا دۆلەت ۋە رايونلار خىتاينىڭ چەتئەل شىركەتلىرىنىڭ ئادىل شەكىلدە خىتايدا كىرىشىگە توسقۇنلۇق قىلىۋاتقانلىقىنى ئەيىبلەپ كەلمەكتە. دېمەك خىتاي يەنىلا چاپان يەڭگۈشلەپ كۆز بويامچىلىق قىلىشنى داۋام قىلماقتا.

مۇستەبىت دۆلەتلەردە ئادەتتە دۆلەت بىخەتەرلىكى بىلەن ھاكىمىيەت بىخەتەرلىكىنى بىر بىرىدىن ئايرىمايدۇ ۋە خەلقنىمۇ مۇشۇنداق تەربىيەلەيدۇ. ئەسلىدە بىر بىرىدىن تامامەن ئايرىغىلى بولىدىغان بۇ ئىككى بىخەتەرلىك خىتايدىمۇ ئوخشاشلا بىر مەنىگە كېلىدۇ. دۆلەت بىخەتەرلىكى ۋە قانۇن بىلەن ئىدارە قىلىش خىتاينىڭ يېقىندىن بۇيان ئەڭ كۆپ تىلغا ئالغان سۆزى دېيىشكە بولىدۇ. خىتاينىڭ دۆلەت بىخەتەرلىكى دېگىنى ئەسلىدە خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسىنىڭ بىخەتەرلىكى ھېسابلىنىدۇ. شى جىنپىڭ ھاكىمىيەتكە كەلگەندىن كېيىن خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسى دۆلەت بىلەن پارتىيە، دۆلەت بىخەتەرلىكى بىلەن پارتىيە بىخەتەرلىكى، قانۇن بىلەن قائىدە- تۈزۈم قاتارلىق ئۇقۇملارنى تېخىمۇ بىر- بىرىگە سىڭدۈرۈپ پۈتۈن ساھەدە دۆلەت بىخەتەرلىكىنى تەكىتلەپ، بۇ ئارقىلىق كوممۇنىست پارتىيەنىڭ مۇتلەق ھاكىمىيىتىنى تەكرار تىكلەش ھەتتا ئەڭ يۇقىرى پەللىگە چىقىرىشقا تىرىشماقتا. بۇ قېتىمقى ئون تۈرلۈك دۆلەت ئومۇمىي بىخەتەرلىك ئۇقۇمىنى يولغا قويۇش تەلپىدىنمۇ بۇنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. شەرقىي تۈركىستاندىكى زۇلۇم ۋە زوراۋانلىقلىرىنى، شياڭگاڭ، تىبەتتىكى باستۇرۇش ھەرىكەتلىرىنى دۆلەت بىخەتەرلىكىگە تەھدىت باھانىسى بىلەن « دۆلەت بىخەتەرلىك قانۇنى» قاتارلىق « قانۇنلار» بىلەن قانۇنىيلاشتۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتىدۇ.

تەكلىپ - تەۋسىيەلەر

ختاي ئەزەلدىن قانۇن دۆلىتى بولۇپ باقمىغان، ھازىرمۇ خەلقئارا جەمئىيەتنى ئالداشقا ئۇرۇنۇۋاتىدۇ. شەرقىي تۈركىستانلىق قانۇن، سىياسەت بىلىمى ئوقۇۋاتقان ياكى خىزمەت قىلىۋاتقانلار خىتايچە قانۇننىڭ نېمە ئىكەنلىكى ۋە خىتاي ھاكىمىيەت پەلسەپەسى ھەققىدە ماقالە، كىتاب يېزىشى كېرەك.

ختايدا چىقىۋاتقان ياكى يېڭىلىنىۋاتقان قانۇنلارنى ماددا - ماددا تەھلىل قىلىپ خىتاينىڭ قانۇنسىز قىلمىشلىرىنى ئىسپات بىلەن خەلقئارا جەمئىيەتكە ئاشكارىلاش لازىم.

شەرقىي تۈركىستان ھەققىدە بەزى مۇھىم خەۋەرلەر ئاشكارىلانغان بولسىمۇ، بۇرۇنقىدەك دىققەت تارتمايدىغان بولۇپ قالدى. بۇنىڭ نۇرغۇن سەۋەبلىرى بولۇشى مۇمكىن، ئەمما ئەڭ خەتەرلىكى شەرقىي تۈركىستان ۋەزىيىتىنىڭ « يېڭى نورمال » بولۇپ قېلىشى دېيىشكە بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستان داۋاسىدا يېڭى ۋە يېڭىچە قەدەملەر ئېلىنىپ داۋا باشقىچە جانلىنىشى كېرەك. شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرى ۋە داۋا ئادەملىرى بۇنى ھەل قىلىشقا تىرىشىشى كېرەك. دىپلوماتىيە بىلەن، قەلەم بىلەن داۋا قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىش كېرەك.

ئالدىنقى ھەپتەدە شەرقىي تۈركىستان

(14.12.2020 — 07.12.2020)

م. تەڭرىتۇت

■ خىتاي شەرقىي تۈركىستاندا مەدەنىيەت - سەنئەت ۋە كۆڭۈل ئېچىش پروگراممىلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە تارقىتىشقا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلمەكتە. بۇ يىل كىرگەندىن باشلاپ شەرقىي تۈركىستاندا «يىپەك يولى ساداسى» (丝绸之路) «之路之声»، «مەن ناخشىچى» (我是歌手)، «ئەلچى» (媒人)، «ئېيت ناخشاڭنى» (神秘巨星)، «مەن قالتىس» (我最棒)، «ھەپتىلىك سەھنە» (每周一乐) قاتارلىق تېلېۋىزور پروگراممىلىرى ۋە شۇنداقلا ئۈرۈمچى خەلقئارا چوڭ بازار مەيدانىدا كولىپكتىپ ئۇسۇل ئويناش^[35]، قەشقەر قەدىمىي شەھەر رايونىدا كولىپكتىپ سەنئەت نومۇرى ئورۇنلاش^[36] ^[37] ۋە شۇنداقلا شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەرقايسى شەھەر - ناھىيەلىرىدە سەنئەت ۋە كۆڭۈل ئېچىش^[38] ^[39] پائالىيەتلىرى ئېلىپ بېرىلماقتا.

[35] 新浪网、新疆真乃“歌舞之乡”，几百人围圈跳广场舞，每晚能跳到12点、https://k.sina.com.cn/article_1250590793_4a8a804900100qm3c.html?from=travel

[36] 新华网、喀什古城渐成影视拍摄基地、http://www.gov.cn/xinwen/2020-09/21/content_5545337.htm#1

[37] 喀什古城、带你巡游喀什 | 喀什，来一千次都不够！<http://www.xjks.gov.cn/2020/09/23/ddd/5260.html>

[38] 新华网、<全景打造 全业培育 全民共享 ——新疆阿瓦提开启刀郎文化全域旅游发展新模式>，http://www.xj.xinhuanet.com/zt/2020-12/03/c_1126817580.htm

[39] 新华网、<2020中国新疆喀什丝路文化胡杨节在莎车隆重开幕>，http://www.xj.xinhuanet.com/zt/2020-10/23/c_1126647543.htm

[40] 新华网、首都艺术家献艺新疆和田 文化润泽百姓生活 http://m.xinhuanet.com/culture/2020-10/13/c_1126598172_2.htm

ختىي شەرقىي تۈركىستاندا 2021 - ئالدىنقى يېرىم يىللىق مەدەنىيەت - سەنئەت پائالىيەتنىڭ تىزىملىكىنى ئېلان قىلدى^[41].

تىزىملىكتە 2020 - يىلى 12 - ئايدىن 2021 - يىلى 6 - ئايغىچە بولغان مەدەنىيەت - سەنئەت پائالىيەتلىرى يەر ئالماقتا. بۇ پروگراممىلار:

1. يېڭى ئۇسۇللۇق تىياتىر <جاڭ چيەن> (张骞)
2. ناخشا - ئۇسۇللۇق ئويۇن <شىنجاڭ ياخشى جاي> (新疆是个好地方)
3. <شىنجاڭ ياخشى جاي> ناملىق فوتو - سۈرەت كۆرگەزمىسى (新疆是个好地方摄影作品展)
4. <يېڭى ناخشا بىلەن شىنجاڭنى كۈيلەش - ناخشا بىلەن شىنجاڭنى ئايلىنىش> ، 6 نۆۋەتلىق جۇڭگو شىنجاڭ خەلقئارا مىللىي ئۇسۇل بايرىمى ( ) ، (乘着歌声游新疆 - 新歌唱新疆 第六届中国戏剧国际民族舞蹈节)
5. <جۇڭگو كومپارتىيەسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 100 يىللىقىنى تەبرىكلەش تېمىسىدىكى سىمفونىيە كونسېرتى> (庆祝中国共产 党成立100周年主题交响音乐会)
6. <جۇڭگو كومپارتىيەسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 100 يىللىقىنى تەبرىكلەش تېمىسىدىكى كېچىلىك يىغىلىش> (庆祝中国共产 党成立100周年主题晚会)
7. <بىزنىڭ جۇڭگو چۈشمىز> (我们的中国梦)
8. <يۈز كۈنلۈك خەلق مەيدان مەدەنىيەت پائالىيەتى> (百日广场 文化)

[41] 工人时报、新疆2021年上半年文化活动“节目单”出炉、
12/08/c_1126837005.htm

[http://xjzgh.org.cn/2020-](http://xjzgh.org.cn/2020-12/08/c_1126837005.htm)

9. <يېزا- كەنتلەردە يۈز كۈنلۈك مەدەنىيەت- سەنئەت

مۇسابىقىسى > (乡村百日文体竞赛)

10. <بىرگە ناخشا ئېيتايلى> (我们一起唱歌吧)

مۇلاھىزە:

شەرقىي تۈركىستاندا مىليونلىغان شەرقىي تۈركىستان خەلقى جازا لاگېرىغا سولانغان [42]، دۇنيا شەرقىي تۈركىستاندا يۈز بېرىۋاتقان زۇلۇم ۋە ئىرقىي قىرغىنچىلىققا [43] قارشى [44] بىر سەپ بولۇپ خىتايغا قارشى تۇرۇۋاتقان بىر مەزگىلدە، خىتاي ئەنئەنىۋىي 36 ھىلە - مىكىرلىرىدىن بىرى بولغان <كۆز باغلاش ھىيلىسى [45]>نى قوللىنىپ دۇنيا جامائەتچىلىكىگە، شەرقىي تۈركىستاندىكى خەلقنىڭ باي- باياشات، خۇشال- خۇراملىق ئىچىدە ياشاۋاتقانلىقىنى پەرداز قىلىپ كۆرسەتمەكتە [46].

ئامېرىكىدىكى تەتقىقاتچى مۇھەممەتئىمىن مۇنداق دەيدۇ: ئەگەر دىققەت قىلساق، يېقىندىن بۇيان يۇتۇب ۋە باشقا ئىجتىمائىي تاراتقۇلاردا، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەدەبىي سەنئىتىنىڭ ياخشى تەرەققى قىلىۋاتقانلىقىنى ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ خۇشال - خۇرام ياشاۋاتقانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ۋىدىئولارنىڭ ئۈستۈمۈت

[42]International Consortium of Investigative Journalists, How the world learned of China's mass internment camps. <https://www.icij.org/investigations/china-cables/how-the-world-learned-of-chinas-mass-internment-camps/>

[43]The Globe and Mail, Parliamentary committee calls China's mistreatment of Uyghurs 'genocide,' urges Ottawa to sanction Beijing officials, <https://www.theglobeandmail.com/politics/article-parliamentary-committee-calls-chinas-mistreatment-of-uyghurs/>

[44]Uyghur Araştırma Enstitüsü, Genocide in Esat, https://www.uysi.org/ug/genocide_in_east_turkistan_-_sherqiy_turkistanda_irqiy_qirghinchiliq/

[45] ئىنتايىن پۇختا بولغان ئالدىنى ئېلىش تەدبىرلىرىنى كۆردۈم دەپ قارىغاندا، ئاسانلا بىخۇدلىق، بوشىشىش ھالەتلىرى كۆرۈلىدۇ. بەزى ئىشلار كۆزگە سىڭىپ قالسا، كىشىدە قايتا گۇمان تۇغدۇرمايدۇ. مەخپىي پىلان - تەدبىر ناھايىتى ئاشكارا ئىشلارغا يوشۇرۇنغان بولىدۇ، كۆپىنچە ئىنتايىن ئاشكارا ئىشلارغا ئىنتايىن مەخپىي نەرسىلەر يوشۇرۇنغان بولىدۇ. مەنبە 36 تەدبىرنىڭ يىڭى بايانى، جۇيۇشياڭ، ئۇيغۇرچە تەرجىمە قىلغۇچى قادىر راخمان.

[46]维吾尔人权项目、“世界上最幸福的穆斯林”：假信息、宣传和维吾尔人危机、https://docs.uhrp.org/pdf/Disinformation_Propganda_and_the_Uyghur_Crisis_chinese.pdf

كۆپىيىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىمىز. بىز گەرچە ئۇلارنىڭ خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ تەشۋىقاتى ئۈچۈن قەستەن تارقىتىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرساقمۇ، بىراق بىز بىلىپ بىلمەي ئۇلارنى تەشۋىق قىلىشقا ياردەم قىلىۋاتىمىز.

بىز ۋەتەندە يېقىندىن بېرى ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان سەنئەت كېچىلىكلىرىنى، چىرايلىق مەھەللىلەرنى، خەلقىمىزنىڭ چىرايلىق ئۇيغۇرچە كىيىملەرنى كىيىپ، كوچىلاردا ناخشا ئېيتىپ ئۇسۇل ئوينىۋاتقان مەنزىرىلەرنى كۆرگەندە، ھاياجىنىمىزنى باسالماي ئىجتىمائىي تاراتقۇلاردا ئۆز ئارا ئورتاقلىشىۋاتىمىز ۋە تارقىتىۋاتىمىز. بىز گەرچە بۇلارنىڭ ئارقىسىدىكى ھېكايىلەرنى بىلسەكمۇ، بىراق ئۇلارنى كۆرگەن باشقا مىللەتلەر، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىكى ھېكايىلەرنى بىزگە ئوخشاش بىلىشى ناتايىن..

بۇ خىل ئەھۋال بىزگە ھەر دائىم مايىمۇن ئويۇنىنى ئەسلىتىدۇ. چۈنكى، بىز مايىمۇننىڭ ئويۇن قويۇش تالانتىنى كۆرگىنىمىزدە، مايىمۇننىڭ ئۇ تالانتىنىڭ ئارقىسىدىكى ھېكايىلەرنى بەك ئويلاپ كەتمەي، پەقەت ئۇلارنىڭ تالانتىغا قاراپ ھاياجانلىنىپ، خۇشاللىقىمىزدىن چاۋاك چېلىپ كېتىمىز. ئەمەلىيەتتە مايىمۇن راستىنلا ئۆزى خالاپ، ئىنسانلارنى خۇشال قىلىش ئۈچۈن ئۆز تالانتىنى كۆرسىتىۋاتامدۇ؟ ئۇنى كۆپ ساندىكى كىشىلەر بەك ئويلاپ كەتمەسلىكى مۇمكىن.

چەتئەللەردىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئارىسىدا بۇ پروگراممىلارنى كۆرۈپ، پروگراممىنىڭ تەسىرى بىلەن خىتايغا قارىتا نەپرەت پوزىتسىيەسىدە ئۆزگىرىش بولۇپ قېلىشى، خىتايغا قارشى پائالىيەتلەردە سۇسلاپ قېلىش ئېھتىماللىقى بولۇشى مۇمكىن، ئەمما شۇنى ئۇنتۇپ قالماسلىق كىرەككى، خىتاي ۋەتىنىمىزنى بېسىۋالغاندىن بۇيان شەرقىي تۈركىستان خەلقى، جۈملىدىن ئۇيغۇر خەلقىنى ئاسسىمىلاتسىيە قىلىش، ھەتتا يوقىتىش ئۈچۈن ھەر تۈرلۈك

ۋاستىلارنى ئىشلىتىپ كەلمەكتە. بۇ ئىشلىتىۋاتقان يۇمشاق ۋاستىلار ئۇنىڭ بىر پارچىسىدۇر.

■ خىتاي <14- بەش يىل> مەزگىلىدە شەرقىي تۈركىستاندا <ئون چوڭ كەسىپ>نى نۇقتىلىق تەرەققى قىلدۇرىدۇ^[47].

<ئاپتونوم رايونلۇق 9- نۆۋەتلىك پارتىيە كومىتېتى 11- ئومۇمىي يىغىنى>دىن مەلۇم بولۇشىچە، كەلگۈسى بەش يىل ئىچىدە، شەرقىي تۈركىستاننىڭ نېفىت، نېفىت- خىمىيە، كۆمۈر، كۆمۈر خىمىيە سانائىتى، ئېلېكتر ئېنېرگىيە، توقۇمىچىلىق، كىيىم- كېچەك، ئېلېكترونلۇق مەھسۇلاتلار، باغ- ئورمانچىلىق، يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاش، نان، ئۈزۈم ھاربىي، ساياھەت قاتارلىق <ئون چوڭ كەسىپ>نى نۇقتىلىق چىڭ تۇتۇپ، زامانىۋى كەسىپ سىستېمىسى بەرپا قىلىدىكەن.

مۇلاھىزە :

خىتاي، شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەر ئاستى بايلىقلىرىنى تەكشۈرۈش ۋە قېزىشنى تېزلەشتۈرۈپ يېڭى نېفىت مەنبەلىرىنى ئاچماقتا^[48]، شەرقىي تۈركىستاندىكى خەلقنى زاۋۇت، كان- كارخانىلاردا ئەرزىمەن ئەمگەك كۈچى قىلىپ مەجبۇرى ئىشلەتمەكتە^[49]. شەرقىي تۈركىستاندىكى خەلقىدىن ئەرزىمەن باھادا سېتىۋالغان باغ- ئورمانچىلىق، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنى تور

[47] شىنجاڭ گېزىتى، <14- بەش يىل> مەزگىلىدە شىنجاڭ <ئون چوڭ كەسىپ>نى نۇقتىلىق تەرەققى قىلدۇرىدۇ. <http://uy.xjdaily.com.cn/system/2020/12/11/036535106.shtml>

[48] 新华网、新疆油田又诞生一个200万吨级采油厂 http://www.xinhuanet.com/2020-12/13/c_1126854435.htm

[49] Adrian Zenz, The Journal of Political Risk, Beyond the Camps: Beijing's Long-Term Scheme of Coercive Labor, Poverty Alleviation and Social Control in Xinjiang, <https://www.jppl-risk.com/beyond-the-camps-beijings-long-term-scheme-of-coercive-labor-poverty-alleviation-and-social-control-in-xinjiang/>

ئارقىلىق خىتاي شەھەرلىرىگە ۋە چەتئەللەرگە سېتىپ چىقارماقتا [50] [51].

■ شەرقىي تۈركىستاندا ئەدلىيە تارماقلىرى بۆلۈم دەرىجىلىك كادىرلارغا قارىتا تەربىيەلەش ئېلىپ بېرىلدى.

تەربىيەلەشكە قاتناشقۇچىلاردىن <مەركىزى كومىتېتنىڭ 19- نۆۋەتلىك بەشىنچى ئومۇمىي يىغىنى 3- قېتىملىق مەركەز شىنجاڭ يىغىنى> نىڭ روھى ۋە پىرىنسىپلىرىغا سادىق بولۇش، مەسئۇلىيەت ۋە بۇرچىنى بىلىش تەكىتلەندى. شۇنداقلا ئەدلىيە مىنىستىرلىقى سىياسىي- قانۇن بۆلۈمى (ساقچى تارماقلىرى) ئارىلاپ ئىختىيارى تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، ھەرقايسى ئورۇنلاردىكى ساقچى تەكشۈرۈش تارماقلىرىنى نازارەت قىلىدۇ، خادىم، ۋاقىت، مەزمۇن، ئۈنۈم قاتارلىق <تۆت ئەمەلىيلىشىش> كە كاپالەتلىك قىلىدۇ [52]، دېيىلدى.

مۇلاھىزە:

خىتاي، يېقىندىن بۇيان خەلقئارا مەتبۇئاتلىرى ۋە تەتقىقات ئورۇنلىرىنىڭ قولغا چۈشۈۋاتقان شەرقىي تۈركىستانغا مۇناسىۋەتلىك ئۇچۇرلارنى توسۇپ قېلىش ئۈچۈن، ساقچى تارماقلىرىنىڭ خىزمىتىدىكى بىخۇتلۇقنى تەكشۈرۈش ۋە نازارەت قىلىش خىزمىتىنى تېخىمۇ كۈچەيتمەكچى بولۇۋاتقان بولۇشى، بۇ ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستاندا ئېلىپ بېرىۋاتقان زۇلۇم ۋە ئىنسان ھەقلىرى دەپسەندىچىلىكىنى خەلقئارا جامائەتچىلىكتىن يوشۇرۇشقا تىرىشماقچى بولۇۋاتقان بولۇشى مۇمكىن.

[50] 新浪网、新疆水果“数字化出海”，借阿里国际站俏销25国、 https://finance.sina.cn/stock/re/news/us/2019-09-24/detail-iicezueu8019471.d.html?wm=3049_0032

[51] 亿恩网、这个平台改变新疆水果商，水果远销25国，果农增收10万、 <https://www.ennews.com/article-12913-1.html>

[52] 法治日报、新疆司法厅开展处级干部集中教育培训、 http://www.legaldaily.com.cn/index/content/2020-12/11/content_8380694.htm

■ شەرقىي تۈركىستاندا يېڭى جەمئىيەت قاتلىمىدىكى زاتلار بىرلەشمە دوستلۇق جەمئىيىتى قۇرۇلدى.

يېڭى جەمئىيەت قاتلىمىدىكى زاتلار بىرلەشمە دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ 1- نۆۋەتلىك 1- قېتىملىق يىغىنى ۋە قۇرۇلۇشىنى ئۈرۈمچىدە ئاچتى. يىغىندا، خىتاي 19- نۆۋەتلىك مەركىزى كومىتېتى 5- ئومۇمىي يىغىنى ۋە 3- قېتىملىق مەركەز شىنجاڭ خىزمىتىنىڭ تەلپىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ۋە ئىزچىللاشتۇرۇش، شىنجاڭنىڭ مۇقىملىقى، تەرەققىياتى، مىللەتلەر ئىتتىپاقىنى كۈچەيتىش تەدبىرلىرى تەكىتلەندى؛ بۇ جەمئىيەتتىن، ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىگە بويسۇنۇش، جەمئىيەتتىكى باشقا زاتلار بىلەن بىرلىك سەپ ئورنىتىش قاتارلىقلار تەلەپ قىلىندى.

بۇ يېڭى قۇرۇلغان جەمئىيەت قاتلىمىدىكى زاتلار پۇقراۋى كارخانىلار ۋە چەتئەل سودىگەرلىرى مەبلەغ سالغان كارخانىلاردىكى باشقۇرغۇچى تېخنىك خادىملار، ۋاستىچى تەشكىلاتلار ۋە جەمئىيەت تەشكىلاتلىرى كەسىپدارلىرى، ئەركىن كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار، يېڭى تاراتقۇ كەسىپدارلىرى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالدىكەن، بۇ زاتلار 1 مىليون 700 مىڭدىن ئاشىدىكەن^[53].

مۇلاھىزە:

يېقىندىن بۇيان خىتاي شەرقىي تۈركىستانغا خىتايلارنى كېلىپ مەبلەغ سېلىشقا جەلپ قىلىش، شەرقىي تۈركىستانغا خىتاي نوپۇسىنى يەرلەشتۈرۈش ئۈچۈن ھەرخىل سودا ۋە خىزمەت ئىمكانلىرىنى يارىتىپ بېرىش، ھەقسىز تۇرالغۇ ئۆي بېرىش دېگەندەك سىياسەتلەرنى يولغا قويماقتا^[54]. ئەمدىلىكتە

[53] شىنجاڭ گېزىتى، شىنجاڭ يېڭى جەمئىيەت قاتلىمىدىكى زاتلار بىرلەشمە دوستلۇق جەمئىيىتى قۇرۇلدى. <http://uy.xjdaily.com.cn/system/2020/12/12/036535286.shtml>

[54] 自由亚洲电台、当局鼓励内地人口到新疆定居、<https://www.rfa.org/mandarin/zhuanlan/jieduxinjiang/xj-04242020142943.html>

بۇ يېڭى قۇرغان جەمئىيىتى ئارقىلىق تەشۋىقات قىلىشنى، شەرقىي تۈركىستاندا بىرلىك سەپ قۇرۇپ چىقىشنى مەقسەت قىلماقتا. بۇ ئارقىلىق خەلقئارا جامائەتچىلىكىنى شەرقىي تۈركىستان خەلقى بىلەن خىتاي خەلقىنىڭ ئىجىل-ئىناق، خۇشال-خۇرام، باي-باياشات ياشاۋاتقانلىقىغا ئىشەندۈرۈشنى كۆزلىمەكتە.

تەكلىپ - تەۋسىيە

خىتاينىڭ بارلىق <كۆز بوياش ھىلىسى>گە قارشى شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرى بىلەن بىرگە چەتئەلدىكى شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق دۆلەتنىڭ ھۆكۈمەتلىرى ۋە تەشكىلاتلىرىغا، پۇقرالىرىغا خىتاينىڭ <كۆز بوياش ھىلىسى>نى چۈشەندۈرۈشى، مىليونلىغان شەرقىي تۈركىستانلىقنىڭ جازا لاگېرلىرىدا تۇتۇلۇپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى، ھەتتا شەھىد قىلىنىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىتىشتىن توختاپ قالماسلىقى كېرەك، دۇنيا جامائەتچىلىكىنىڭ، خىتاينىڭ <كۆز بوياش ھىلىسى>گە ئىشىنىپ قالماسلىقى ئۈچۈن، تەشكىلاتلار ۋە شەرقىي تۈركىستانلىق ھەر بىر شەخس ئىجتىمائىي تاراتقۇلاردا قولدىن كېلىشىچە تەشۋىقات قىلىشى كېرەك. چەتئەللىرىدىكى ھەربىر شەرقىي تۈركىستانلىق ۋە تەن توغرىلۇق ئۇچۇر مەنبەلەرنى توغرا بىر شەكىلدە ئىشلىتىشكە دىققەت قىلىشى كېرەك. توپلىغان ئۇچۇرلىرىنى تەسىر كۈچى كۈچلۈك تەشكىلات ياكى ئىجتىمائىي تاراتقۇلار بىلەن ھەمكارلىشىپ پايدىلىنىشى، بۇ ئارقىلىق خىتاينىڭ تېخىمۇ ئەجەللىك ۋە كۈچلۈك بېسىم قىلىشى كېرەك. ئەگەر قوللىمىزدا بار بولغان ماتېرىياللاردىن توغرا شەكىلدە پايدىلىنالماساق بەلكىم بۇ ماتېرىياللارنىڭ قىممىتى بولماسلىقى، ھەتتا بەزىدە بىزگە زىيان ئېلىپ كېلىش ئېھتىماللىقىمۇ بولۇشى مۇمكىن.